

**Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának
Magyar nyelv és Irodalom Tanszéke**

**Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Katedra maďarského jazyka a literatúry**

A MAGYAR BESZÉLT NYELV SAJÁTOSSÁGAI

Charakteristiky maďarského hovoreného jazyka

Lanstyák István

Figyelem! Az itt következő szöveg részlet Lanstyák István tankönyvéből.

A szövegben használt fonetikai terminusok egynémelyikét az általunk használtakra cseréltem (dentalveoláris = alveoláris, alveopalatális = posztalveoláris), másokat meghagytam (frikatíva = spiráns). Lanstyák István szövegén és példáin viszont seholy sem változtattam meg, ezért (és mivel ez a tananyag a szlovákiai magyar nyelv irányából íródott) ezek között találkozhatnak a magyarországi magyarban ritkábban megfigyelhető jelenségekkel is, ezen ne akadjanak fenn! Ugyanígy nem változtattam meg a szövegben a fonetikus átírást.

Az itt közreadott részlethez készítettem egy viszonylag részletes tartalomjegyzéket; ennek segítségével áttekinthetik a tárgyalt hangtani jelenségek rendszerét.

Kis Tamás

**STIMUL
Pozsony – Bratislava
2009**

TARTALOM

I. ALKALMAZKODÁS

1. Igazodás

- 1.1. Hangszalagműködés szerinti igazodás
 - 1.1.1. Zöngésülés
 - 1.1.2. Zöngétlenedés
- 1.2. Képzéshely szerinti igazodás
 - 1.2.1. Mássalhangzó magánhangzóhoz
 - 1.2.2. Mássalhangzó mássalhangzóhoz
- 1.3. Képzésmód szerinti igazodás
- 1.4. Ajakműködés szerinti igazodás

2. Hasonulás

2.1. Részleges hasonulás

- 2.1.1. Zöngéesség szerinti részleges hasonulás
- 2.1.2. Képzéshely szerinti részleges hasonulás
 - a) Szibiláns-hasonulás
 - b) Nazális-hasonulás
 - c) Explozíva-hasonulás

2.2. Teljes hasonulás

- 2.2.1. Hangtani kötöttségű teljes hasonulás
 - a) Explozívak affrikálódása
 - b) Spiránsok affrikálódása
 - c) Nazálisok teljes hasonulása
 - d) Likvidák teljes hasonulása
 - e) Egyéb magánhangzóközi mássalhangzó-kapcsolatok teljes hasonulása
- 2.2.2. Alaktani kötöttségű teljes hasonulás
 - a) A *j*-vel kezdődő todalékok hasonulása
 - b) A *v*-vel kezdődő todalékok hasonulása
 - c) Az *ez*, *az* mutató névmások véghangzójának hasonulása

2.3. Kölcsönös hasonulás (összeolvadás)

- 2.3.1. Hangtani kötöttségű
 - a) Összeolvadásos affrikáció
 - b) Affrikáták és spiránsok összeolvadása
- 2.3.2. Alaktani kötöttségű
 - a) Összeolvadásos palatalizáció (jésítés)
 - b) A *-t* végű igék felszólító módjával kapcsolatos összeolvadás

II. LAZÍTÁS

1. Redukció

- 1.1. Hosszú hangok redukciója
 - 1.1.1. Mássalhangzó-rövidülés (degemináció)
 - a) Mássalhangzó szomszédságában
 - b) Magánhangzóközi (intervokális) helyzetben
 - c) Abszolút szóvégi helyzetben
 - 1.1.2. Magánhangzó-rövidülés
 - a) Felső nyelvállású magánhangzók rövidülése
 - b) Középső nyelvállású magánhangzók rövidülése
 - c) Alsó nyelvállású magánhangzók rövidülése
- 1.2. Rövid hangok redukciója
 - 1.2.1. Ultrarövid hangok keletkezése
 - a) Ultrarövid mássalhangzók keletkezése
 - b) Ultrarövid magánhangzók keletkezése
 - 1.2.2. Redukciós hangcsere
 - a) Redukciós mássalhangzócsere
 - b) Redukciós magánhangzócsere
- 1.3. Redukciós hangszínváltozás

2. Törlés

- 2.1. Részleges törlés
 - 2.1.1. Palatalizálódás
 - 2.1.2. Nazalizálódás
 - 2.1.3. Pótlónyúlás
- 2.2. Teljes törlés
 - 2.2.1. Mássalhangzó-kivetés
 - a) Torlódásos kivetés
 - b) Torlódás nélküli kivetés
 - 2.2.2. Magánhangzó-kivetés (elízió)
 - a) Horger-törvény (kétnyíltszótagos tendencia)
 - b) Egyszerű magánhangzó-kivetés
 - 2.2.3. Csonkulás
 - a) Egyszerejtés (haplológia)
 - b) Zsugorodás
 - c) Fúzió (egybeolvadás)
 - d) Egyszerű csonkulás

3. Sorozatok

4. Lazítás és nyelvi változás

A BESZÉLT NYELV HANGTANA

A beszélt nyelv hangtanát nem tárgyaljuk teljes egészében (nem tárgyaljuk például a szupraszegmentális jelenségeket), csupán azokkal a jelenségekkel foglalkozunk, amelyek könnyebb kiejtést eredményeznek. Ilyen egyrészt a (szűkebb értelemben vett) alkalmazkodás, azaz az igazodás és a hasonulás, másrészt a lazítás, melynek fő válfajai a redukció és a törlés.

A két folyamat közös jegye, hogy érvényesülésük folytán *könnyebbé válik a hangsor kiejtése*. A kettő közt az a lényeges különbség, hogy *az alkalmazkodás valamely konkrét beszédhanghoz történik* (vagy két beszédhang kölcsönösen alkalmazkodik egymáshoz), míg a lazítás során más beszédhangra, beszédhangokra való tekintet nélkül válik könnyebbé a kiejtés, mégpedig vagy úgy, hogy egy nehezebb képzésű hang helyett egy könnyebb képzésű jelenik meg a hangsorban, ill. egy hosszabb hang helyett egy rövidebbet ejtünk, vagy pedig úgy, hogy egy vagy több beszédhang teljesen eltűnik a hangsorból.

Az alkalmazkodás egyes eseteit már a helyesírás is jelöli. Ezek ebből következően már nem beszélt nyelvi jelenségek, ám az összefüggések érzékeltetése végett ezekre is kitérünk. A mai lazításos jelenségek a nyelvtörténet korábbi szakaszaiban is érvényesültek, és olykor nyelvi változásokat eredményeztek. Annak érdekében, hogy erősítsük a nyelvtörténet és a leíró nyelvtan közötti összefüggések tudatát, olykor ezekre a történeti folyamatokra is utalunk.

I. ALKALMAZKODÁS

Ebben a fejezetben a beszélt nyelv hangtanának egyik jellegzetességével foglalkozunk, a beszédhangok egymáshoz való alkalmazkodásával (asszimilációjával), melynek során a szoroson egymás mellett vagy egymás közelségében álló hangok (valamelyikének) ejtése úgy változik meg, hogy az jobban hasonlítson a másikra (többire), azaz hogy kevesebb megkülönböztető jegyben térjenek el egymástól.

Itt csak azokkal az alkalmazkodásos jelenségekkel foglalkozunk, amelyek rendszerszerűen jelentkeznek vagy a beszélt nyelvben általában, vagy annak valamely regiszterében, regisztereiben, stílusváltozataiban. A véletlenszerűen bekövetkező alkalmazkodásokat botlásoknak tekintjük, és a Nyelvbtlások c. fejezetben tárgyaljuk.

Az alkalmazkodásos folyamatok nagyrészt a képzésbeli, fiziológiai folyamatokon alapulnak. A beszélőknek a *könnyebb artikulációra való törekvését* fejezik ki.

Az alkalmazkodás során tehát az egymás mellett álló beszédhangok egyes jegyei egymáshoz igazodnak, s ezáltal *könnyebb artikulációt* eredményeznek (vagyis a *beszélő* érdekeit szolgálják). Az alkalmazkodás *lágyabb átmenetet* biztosít az egyik beszédhangtól a másikig.

A nyelv asszimilációs szabályai a **koartikulációnak** is nevezett jelenséget tükrözik: *fonetikai sajátságok terjedését* vagy hátrafelé (a következő hanghoz való igazodás), vagy „előrefelé” (az előző hang valamely képzési mozzanatának megőrzése a hangképzés közben).

Az alkalmazkodást befolyásoló tényezők

Az alkalmazkodás mértékét, jellegét nyelvi, prozódiai és stilisztikai tényezők egyaránt befolyásolják. Nyelvi tényező a morfémahatár erőssége, prozódiai a szótagszerkezet, stilisztikai a beszédstílus.

Morfémahatár tekintetében a legerősebbtől a leggyöngébbig a következőket különböztethetjük meg:

- a) toldalékhatár: *menny+be*;
- b) összetételhatár: *menny#bolt*;
- c) klitikumhatár: *menj be*;
- d) szóhatár: *menj balra*;
- e) frázishatár: *menj, Béla*;
- f) tagmondathatár: *menj, bár*;
- g) mondathatár: *Menj. Balfelől...*

Szótagszerkezet tekintetében különbség lehet alkalmazkodás tekintetében egyfelől a szótag nyitánya (a magánhangzó előtti része) vagy kódája (a magánhangzó utáni része) között, másfelől pedig aszerint, hogy az alkalmazkodás zárt vagy nyitott szótagot érint.

A beszédstílus vonatkozásában különbség van egyrészt a gondozott és a nem gondozott beszédben bekövetkező alkalmazkodás közt, másrészt pedig a lassú és a gyors beszéd közt.

Az alkalmazkodási folyamatok és a lazítások egy része az ún. **gondozott beszédben** is bekövetkezik, más részük főként az ún. **nem gondozott beszédre** jellemző; ez nem támaszt erős követelményeket az artikulációval szemben.

A nem gondozott beszédnek két fajtáját lehet megkülönböztetni, a **fesztelen beszédet** és a **lezser beszédet**.

A gondozott beszédet többnyire **formális** helyzetekben használjuk (formális stílus), a fesztelen beszédet „köztes“-nek tekinthető beszédhelyzetekben („semleges“ stílus), a lezser beszédet pedig informális beszédhelyzetekben (közvetlen stílus).

Az alkalmazkodási folyamatok megjelenésének kedvez a **gyors beszéd**.

A gyors beszéd megkülönböztetendő a **gyorsított beszéd**től. Gyorsított beszédben nem következnek be a gyors beszédre jellemző alkalmazkodási folyamatok és lazítások. Gyorsított beszédet alkalmaznak pl. a televízióban, rádióban a hivatásos beszélők, pl. bemondók, amikor valamilyen okból a normálisnál gyorsabban kell beszélniük.

A legtöbb hasonulás az élőszóban, azon belül pedig a spontán, kötetlen beszélt nyelvben jelentkezik. A felolvasásban a gondozott beszédre jellemző formák érvényesülnek nagyobb számban.

Az élősónál – jóval gyakoribb az előfordulása (s ez az egyik árulkodó jel) a betűejtésnek, valamint az összeolvadás helyén előforduló részleges hasonulásoknak.

Azok a hasonulások, amelyek a gondozott beszédnek csak a gyors válfajában jelentkeznek, a spontán, kötetlen nyelvben lassú beszédtempó esetén is jelentkezhetnek, ezenkívül előfordulhatnak benne olyan „radikálisabb” hasonulások is, amelyek a gondozott beszédben ismeretlenek.

Az alkalmazkodás fajtái

Az alkalmazkodásnak több száz fajtája van a magyarban. Ezek közül csak a legfontosabbakat tekintjük át, mégpedig azokat, amelyekben az alkalmazkodás szomszédos beszédhangokat érint (ilyen alkalmazkodásos jelenség az igazodás és a hasonulás). Egymással nem érintkező hangokban is bekövetkezhet alkalmazkodás (ilyen a távhasonulás, a hangok helycseréje és a hangrend), ám ezek közül a távhasonulás és a hangok helycseréje inkább nyelvbotlásként jelentkezik, ezért a Nyelvbotlások című fejezetben foglalkozunk velük, a hangrend pedig egyrészt történetileg kialakult és stabilizálódott, nem a jelenben ható jelenség, másrészt pedig az írott nyelvben is megnyilvánul, így nem is beszélt nyelvi sajátosság.

A távhasonulás és a hangok helycseréje is eredményezett nyelvi változásokat, ezek következményei azonban szintén megvannak az írott nyelvben is.

Ha két, nem egynemű, azaz egy vagy több hangképzési mozzanatban eltérő mássalhangzó kerül egymás mellé, akkor a kiejtés megkönnyítése érdekében a fennálló ellentétet a nyelv feloldhatja úgy, hogy egymáshoz hasonlóvá, vagy egymással azonossá teszi a találkozó hangokat. A magyarban az ilyen szabályokat *igazodás*, ill. *hasonulás* néven ismerjük

1. Igazodás

Igazodásról (akkomodáció) akkor beszélünk, amikor két szomszédos mássalhangzó közül az egyik a másikkal a hatására úgy módosul, hogy belőle az eredeti hangnak olyan változata jön létre, amely *nem esik egybe valamely más fonémával*.

Az igazodást az jellemzi, hogy a módosulás belül marad az illető beszédhang társadalmilag elfogadott ejtési sávján.

Igazodás akkor jön létre, ha azok a képző mozzanatok, amelyek a külön-külön ejtett hangoknál tökéletesen megvalósulnak, az előttük vagy utánuk álló hang képzéséhez szükséges szervei állások miatt nem jöhetnek létre. Ennek következtében a szóban forgó fonémán belül egy változat jön létre. A beszélőszervek ui. a *hangképzést követő nyugalmi helyzet helyett a következő hang képzéséhez szükséges helyzetet veszik föl*.

a) Az eltolódás az esetek egy részében olyan kicsi, hogy nem lépi túl az illető fonéma ingadozási sávját, s a beszélők számára észrevehetetlen marad.

b) Más esetekben az eltolódás új hangtípust eredményez, azonban nem önálló fonémát, hanem valamely fonémának *kombinatorikus változatát*.

K: Soroljuk be az alábbi példákat az egyes típusokba!

Az igazodás esetei közül csak néhányat mutatunk be; a többi megtalálható a tankönyvekben.

1.1. Hangszalagműködés szerinti igazodás

1.1.1. Zöngésülés

A *h* két magánhangzó közt vagy zengőhang szomszédságában, azok hatására, zöngésül – legalábbis a kezdő és a záró mozzanatában némi zöngességet nyer.

- *lehet* [le^het], *mehet* [me^het], *ihat* [i^hat], *aha* [a^ha], *éhes* [é^hes], *dohos* [do^hos], *tehén* [te^hén]
- *a hír* [a hí^r] vagy [a hí^r]
- *bolha* [bol^ha], *konyha* [kony^ha], *várható* [vár^ható]
- *nem hoztam* [nem h^oztam], *hány hiba* [háⁿy fi^ba]

1.1.2. Zöngétlenedés

A szóvégi *j* a *p*, *k*, *f* mássalhangzók előtt teljesen zöngétlenedik, s [ç] hangként valósul meg, amely fortis hang, vagyis „valódi” zöngétlen hang.

- *lépj* [lépç], *kapj* [kapç]; *rajk* [rakç], *bukj* [bukç]; *döfj* [döfç]

Zöngés mássalhangzók után is elveszíti a *j* hang a zöngességét, de nem fortizálódik. Az egyszerűség kedvéért ezt is a [ç] jelével fogjuk jelölni, bár az IPA más jelet használ rá.

- *férj* [férç], *fürj* [fűrç]; *férj* [férç] *járj* [járç], *várj* [várç]; *szomj* [szomç]
- *dobj* [dobç], *vágj* [vágç]

Ezt több hangtanunk a *j* előreható hasonulásaként kezeli zöngétlen mássalhangzó után, azonban ez a zöngés *r* után is bekövetkezhet, igaz, a zöngétlenedés csak a zöngétlen zörejhangek után kötelező, a többi mássalhangzó után fakultatív.

Ezért föltehető, hogy itt nem hasonulásról van szó, hanem egyszerűen abszolút szóvégén mássalhangzó-torlódás esetén a hangszalagok vibrálása nem terjed ki az egész szegmentumra, annál is inkább, mivel a *j* zöngéképzése irreleváns.

1.2. Képzéshely szerinti igazodás

1.2.1. Mássalhangzó magánhangzóhoz

Az igazodás során egy mássalhangzó képzéshelye igazodhat az őt követő a magánhangzó képzéshelyéhez.

Például a *k* hang képzési helye igazodik az azt követő magánhangzó palatális, ill. veláris voltához, azaz a magánhangzó magához húzza a mássalhangzó jellemző képzési helyét, *palatalizálja* vagy *velarizálja* a mássalhangzót.

Palatalizált ejtés

- *kicsi* [kicsi], *kever* [kɛver], *kefe* [kɛfe], *kenyér* [kɛnyér]

Szabványos ejtés

- *követ* [követ]

Velarizált ejtés

- *kutya* [kɛtya], *kavar* [kavar]

1.2.2. Mássalhangzó mássalhangzóhoz

Az igazodásnak egy másik jellegzetes esete az, amikor egy mássalhangzó képzéshelye igazodik az őt követő másik mássalhangzó képzéshelyéhez. Példaként megnézzük az *n* és az *l* mássalhangzók igazodását más mássalhangzókhoz képzéshely tekintetében.

a) Az *-nf*, *-nv* hangkapcsolatban az *n*, ill. az *-mf*, *-mv* kapcsolatban az *m* a labiodentális réshanghoz igazodik képzéshely tekintetében, azaz labiodentális képzésű *n*-féle hang lesz belőle.

- *honfoglalás* [homɟoglalás], *színfal* [szinɟfal], *van fikusz* [vamɟfikusz];
- *tromf* [tromɟf], *támfal* [támɟfal], *három falat* [háromɟfalat], *várom fölött* [váromɟfölött]
- *honvéd* [homɟvéd], *van víz* [vamɟvív]
- *hamvas* [hamɟvas], *nyamvadt* [nyamɟvadt], *romváros* [romɟváros], *dámvad* [dámɟvad], *három veréb* [háromɟveréb]

b) Az *-nk*, *-ng* kapcsolatban az *n* a veláris zárhanghoz igazodik képzéshely tekintetében, azaz lesz belőle.

- *vagyunk* [vagyunk], *hátunk* [hátunk], *tank* [tanɟk], *munka* [munɟka] *vánkos* [vánɟkos], *Lenke* [lenɟke]; *egyenként* [eggyenɟként], *önként* [önɟként]; *tankönyv* [tanɟkönyv], *van kutya* [vanɟkutya]
- *hang* [hanɟ], *pang* [panɟ], *kong* [konɟ], *zeng* [zenɟ], *ing* [inɟ], *Ung* [unɟ] *harang* [haranɟ], *korong* [koronɟ], *pityang* [pityanɟ], *tenger* [tenɟer]; *ingatag* [inɟatag]; *cserepes gerebengomba* [gerebenɟgomba]; *van gép* [vanɟgép], *igen korán* [igenɟkorán]

c) Az *l* hangot sokan ejtik *gy*, *ty*, *ny* előtt *ly*-ként. Mivel az *ly* ma már nem része a standard magyar hangrendszernek, és a legtöbb nyelvjárásának sem, ezt nem tekinthetjük hasonulásnak, csupán igazodásnak.

- *hölgy* [hölygy], *tölgy* [tölygy], *völgy* [völygy]
- *elgyávul* [elygyávul], *elgyámoltalanodik* [elygyámoltalanodik]
- *kopoltyú* [kopolytyú]
- *öltjük* [ölytyük], *üvöltjük* [üvölytyük], *jelöltje* [jelölytye]
- *elnyű* [elynyű], *elnyom* [elynyom], *szályníró* [szálynyíró]

1.3. Képzésmód szerinti igazodás

A képzésmód szerinti igazodás során mássalhangzók találkozásakor bizonyos képzési mozzanatok elmaradnak. Így például két ploziva (tágabb értelemben vett zárhang) találkozásakor az első zárjának felpattanása (explózió) és a második zárjának alkotása (implózió) elmarad.

a) Explozíva és explozíva találkozásakor:

- *kaptár* [p+t], *labda* [b+d], *hagyd* [gy+d]

b) Explozíva és affrikáta találkozásakor:

- *kapcsol* [p+cs], *hágcsó* [k+cs]

c) Egy homorgán (azonos helyen képzett) nazális + explozíva találkozásakor nem szüntetjük meg a nazális zárját, ill. nem képezzük külön az explozíva zárját, mert a képzési hely és a szervi állás azonos.

- *kampó* [m+p], *lombos* [m+b]
- *kontár* [n+t], *kender* [n+d], *vén diófa* [n+d]

d) Ha egy homorgán orális zárhang és orrhang találkozik, a szervi állások változatlanok maradnak, csak az uvulát nyitjuk meg.

- *habmerő* [b+m], *képmás* [p+m], *védnök* [d+n], *látna* [t+n]

1.4. Ajakműködés szerinti igazodás

A *t* vagy a *k* mássalhangzó labializálttá válhat az azt követő magánhangzó labiális voltának következtében: ilyenkor az ajkak állása a mássalhangzó képzésekor a magánhangzó ajakállásához igazodik.

- *tíz* [tíz] ↔ *tűz* [t̪], *betű* [t̪], *tetű* [t̪]
- *ki* [ki] ↔ *küld* [k̪], *külső* [k̪]

2. Hasonulás

Hasonulásról (szűkebb értelemben vett asszimiláció) olyankor beszélünk, ha az eltolódás következtében a megváltozott hang *egy másik fonémával esik egybe*. Vagyis a hasonulás által előidézett módosulás már kilép az érintett beszédhang társadalmilag elfogadott ejtési sávjából.

Ez a folyamat indukciós jelenség; azt a mássalhangzót, amely helyzeténél vagy tulajdonságainál fogva a változást megindítja, **indukálónak**, amelyen a változás végbemegy, **indukálnak** nevezzük, a változást magát pedig hasonulásnak.

Hátraható hasonulás során a hasonító mássalhangzó az előtte állót módosítja; a magyarra elsősorban ez jellemző, hasonlóképpen a szlovákra. Pl. m. *vad*, de: *vatkan*; sz. *búda*, de: *bútka*.

Előreható hasonulás során a hasonító mássalhangzó az utána állót módosítja; ez jellemző pl. az angolra, vö. *-ed*, de: *worked* [wə:kt].

A hasonulások jelentős része a gondozott beszédben is végbemegy; vannak továbbá olyanok, amelyek a gondozott beszédben hol végbemennek, hol nem. Végül a hasonulások közt olyanokat is találunk, amelyek a nem gondozott beszédre jellemzőek.

A hasonulások egyes fajtának részletes áttekintése a tankönyvekben megtalálható, onnan megtanulandó. A különféle típusok rövid áttekintése a lejegyzési útmutató végén is megtalálható.

2.1. Részleges hasonulás

Részleges a hasonulás olyankor, amikor a mássalhangzó a vele szomszédos mássalhangzóhoz *csak egyetlen képzőmozzanat tekintetében* alkalmazkodik, de nem (vagy csak rokonságánál fogva véletlenül) válik teljesen azonossá vele.

Kassai Iona meghatározása: Részleges a hasonulás, ha az érintett beszédhang nem minden tekintetben alkalmazkodik a szomszédos beszédhanghoz.

Részleges hasonulás a zöngésség és a képzés helye tekintetében történik.

2.1.1. Zöngéesség szerinti részleges hasonulás

A magyarban nem állhat egymás mellett két, zöngéesség tekintetében egymástól eltérő zörejhang.

Ha a szó vagy a hangszakasz hangsorában egy zöngés és egy zöngétlen zörejhang kerül közvetlenül egymás mellé, akkor a kapcsolat második tagja a megelőző mássalhangzót zöngéesség tekintetében magához hasonítja. Ez a zöngéesség szerinti részleges hasonulás vagy zöngéességi hasonulás, amely a *gondozott beszédben is* következetesen érvényesül.

hasonítás		hasonulás
<i>rizspor</i> [rispor]	p	<i>gépzene</i> [gébzene]
<i>vasbeton</i> [vazsbeton]	b	<i>lábfejás</i> [lápfejás]
<i>háztető</i> [háztetű]	t	<i>botbüntetés</i> [bodbüntetés]
<i>tépdés</i> [tébdés]	d	<i>vadkörte</i> [vatkörte]
<i>fogadkozik</i> [fogatkozik]	k	<i>játékbolt</i> [játégbolt]
<i>fagyaltgép</i> [fagylaldgép]	g	<i>rágcsál</i> [rákcsál]
<i>lábfejás</i> [lápfejás]	f	<i>grófból</i> [gróvból]
<i>rúgsz</i> [rúksz]	sz	<i>tűzdráma</i> [túzdráma]
<i>képzél</i> [kébzél]	z	<i>száztíz</i> [szásztíz]
<i>elégséges</i> [elékséges]	s	<i>mosdó</i> [mozdó]
<i>gépzsír</i> [gébzsír]	zs	<i>pajzsporc</i> [pajzporc]
<i>végcél</i> [vékcél]	c	<i>percben</i> [perdzben]
<i>kettős dz</i> [kettűzs dzé]	dz	<i>edzhet</i> [echet]
<i>nyelvcsalád</i> [nyelfcsalád]	cs	<i>kincsből</i> [kindzsből]
<i>édes dzsem</i> [édezs dzsem]	dzs	<i>bridzskártya</i> [bricskártya]
<i>tíz tyúk</i> [tisz tyúk]	ty	<i>kortyból</i> [korgyból]
<i>vasgyúró</i> [vazsgyúró]	gy	<i>vágytam</i> [vátytam]
<i>védhet</i> [véthet]	h	–
–	v	<i>hívtuk</i> [híftuk]

Mivel a zöngéességi hasonulás minden helyzetben automatikusan bekövetkezik, értelmi különbségek mosódhatnak egybe.

- *akkor* [akkor], vö. *akkor*, *mészbe* [mészbe], vö. *mészbe*, *készből él* [kézből él], vö. *kézből él*
- *hat bíróság* [had bíróság], vö. *hadbíróóság*

A zöngéességi hasonulás hatóköre

1. Amint az előzőekből kiderült, a zöngéességi hasonulásban csak a zörejhangok vesznek részt, a zengőhangok nem: nem zöngétlenednek és nem zöngésítenek.

- *ajtó*, *szoknya*; *szemtől*, *büntől*, *toronytól*, *faltól*, *örtől*
- *kalapnak*, *kútra*, *füttynek*, *zsáknak*, *széfre*, *másnak*, *csúcsra*; *szempilla*, *kis lakás*

a) Bizonyos értelemben kivételt képez a *j*, amely zengőhangnak minősül, mégis zöngétlenedhet.

- *kapjál* [kapjál], de *kapj* [kapç]

b) Másfelől rendhagyó módon viselkedik a *v*, amely alapvetően zörejhangnak minősül, mégis felemás módon vesz részt a zöngésségi hasonulásban: maga zöngétlenedik ugyan, de az előtte álló mássalhangzót a köznyelvben és a legtöbb nyelvjárásban nem zöngésíti.

- *tévtanítás* [téftanítás], *szívtől* [szíftől], *révkalauz* [réf kalauz], *évhez* [éfhez], de *ötven* [ötven], nem pedig *[ödven]

c) Egy további kivétel a *h*, amely zörejhang, viszont nincs fonológiailag zöngés párja, így nem is zöngésedhet a következő zörejhang hatására (laringális *h* nem is fordul elő szóvégi helyzetben), viszont ő maga zöngétleníti az előtte álló zörejhangot.

- *rúghat* [rúkhat], *adhat* [athat], *mézhez* [mészhez], *dobhat* [dophat]

2. a) A zöngésségi hasonulás nemcsak szótő és toldalék viszonylatában érvényesül, hanem összetételhatáron és szóhatáron is.

- *vágtam* [váktam], *hoztam* [hosztam], *rabtól* [raptól], *kádtól* [káttól], *garáztól* [garástól]; *döfd* [dövd], *pépben* [pébben], *kútban* [kúdban], *zsákba* [zságba], *széfből* [szévből], *ketrecbe* [ketredzbe]
- *végtelen* [véktelen], *szívtelen* [szíftelen], *tévhit* [téfhit], *fogódkodik* [fogóckodik]; *lépdel* [lébdél], *lökös* [lögös]
- *végtermék* [véktermék], *hadparancs* [hatparancs], *rizspor* [rispor], *bridzsparti* [bricspartii], *rabszolga* [rapszolga]; *népdal* [nébdal]; *arcbőr* [ardzbőr]
- *víg táncos* [vík táncos], *nagy sár* [naty sár]; *nép dalol* [néb dalol], *görcs bántja* [gördzs bánytya]

b) Ami a szótőveket illeti, azok a magyarban ***eleve úgy épülnek föl***, hogy nem áll egymás mellett két, zöngésség tekintetében eltérő zörejhang.

- *sport*, *stop*, *skála*, *szpáhi*, *sztár*, *sztyeppe*, *szkíta*
- *sapka*, *füst*, *pitypang*, *puszpáng*, *ráspoly*, *bukta*, *kaftán*, *asztal*, *este*, *kesztyű*, *ostya*, *patkó*;
- *kopt*, *akt*, *szafit*, *liszt*, *test*, *jacht*, *maszk*, *barack*, *copf*, *gipsz*, *fix*, *taps*, *voks*; *Apc*, *detk*, *Batyk*, *Racsk*, *Szakcs*, *Paks*
- *labda*, *Magda*, *gazdag*, *rozsa*, *rögbi*, *azbeszt*, *izgul*, *pezsgő*, *udvar*, *fegyver*, *özvegy*, *kobzos*, *vegzál*, *habzsol*
- *smaragd*, *kezd*, *pünkösöd* [pünközsd], *kedv*

Azok a jövevényszavak, amelyek eredetileg eltérő zöngésségű zörejhangkapcsolatot tartalmaznának, automatikusan igazodnak ehhez a mintához.

- *joghurt* [jokhurt], *futball* [fudball], *anekdota* [anegdota] vagy [anegdóta], *afgán* [avgán], *abszolút* [apszolút], *abcúg* [apcúg], *abház* [apház]; *Mackbeth* [megbet], *Buddha* [butha]

Kivételt csak azok a szavak képeznek, amelyek *v*-t tartalmaznak.

- *tviszt*, *kvarc*; *pitvar*, *akvárium*, *köszvény*, *ösvény*

A részleges és a teljes hasonulás problematikus esete

Előfordul, hogy a zöngesség szerinti részleges hasonulás következtében valamely mássalhangzó azonossá válik a hasonító mássalhangzóval. Ez a *folyamatot tekintve részleges, eredményében azonban teljes hasonulás* akkor következik be, ha a kapcsolat tagjai csupán zöngesség tekintetében különböznek egymástól, azaz korrelatív viszonyban vannak egymással.

- *népbetegség* [nébbetekség], *jobb part* [jop part], *öt darab* [öd darab], *védte* [vétte], *gyászzene* [gyázzene], *százszor* [szásszor].

Helyesírási vonatkozások

A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy magyar helyesírás a zöngesség szerinti hasonulást nem jelöli, de néhány hasonulási esetben mégis a kiejtést fogadta el az írás alapjául, olyankor, amikor a hasonulás már **lexikalizálódott**.

Így pl. a *bűz* fn melléknévi származékát *büszké*-nek írjuk (nem: *bűzké*-nek); a *kéz* előtagú összetételt *keszkenő*-nek (nem *kezkenő*-nek), a *lélek* származékát *lélegzet*-nek (nem: *lélek*-zetnek). Ilyenek még: *küszködik* < *küzd*; *lagzi* < (*jól*) *lakik*; *szitkozódik* < *szid*.

2.1.2. Képzéshely szerinti részleges hasonulás

A képzéshely szerinti hasonulás abban áll, hogy az egymás mellett álló két mássalhangzó közül a másodikhoz is szükséges szervi állást már az első mássalhangzó képzésének helyén létrehozunk.

A képzés helye szerinti hasonulás a szibilánsokat és a nazálisokat érinti. Ennek alapján különböztetjük meg a szibiláns-hasonulást és a nazális-hasonulást.

a) Szibiláns-hasonulás

A szibiláns-hasonulás során a *sz*, *z*, *s*, *zs* réshangok és a *c*, *dz*, *cs*, *dzs* affrikáták egymással alkotott kapcsolataiban az első tag képzéshelye a másodikkal válik azonossá, vagyis az első hang a másodikhoz hasonul.

Posztalveoláris válás

Ha az első mássalhangzó **alveoláris**, a másik pedig **posztalveoláris**, az alveoláris mássalhangzó **posztalveoláris** válik a *g o n d o z o t t b e s z é d b e n* is.

- *egészség* [egésség], *hús sor* [hús sor]
- *község* [köszség] > [kösség]; *igazság* [igaszság] > [igasság], *gazság* [gaszság] > [gasság], *lemez-sorozat* [lemesz-sorozat] [lemessorozat], *az sok* [asz sok] > [as sok]
- *tíz zsák* [tízs zsák], *ez zsír* [ezs zsír]
- *kész zsák* [kéz zsák] > [kézs zsák], *hús zsömle* [húz zsömle] > [húzs zsömle], *lesz zsír* [lez zsír] > [lezs zsír]

- *parasztság* [paraszcság] > [parascság], *húsz csavar* [hús csavar], *visz csokrot* [vis csokrot]
- *gázcsap* [gász-csap] > [gás-csap], *tűzcsóva* [tűsz-csóva] > [tús-csóva], *vízcsobogás* [vísz-csobogás] > [vís-csobogás], *házcsurgó* [hász-csurgó] > [hás-csurgó], *ádáz csaták* [ádász csaták] > [ádás csaták], *tíz csirke* [tísz csirke] > [tís csirke], *víz csöpög* [vísz csöpög] > [vís csöpög]
- *tíz dzsip* [tízs dzsipp], *egy doboz dzsem* [dobozs dzsem], *nézd John* [nézd dzson] > [néz dzson] > [nézs dzson]
- *húsz dzseki* [húz dzseki] > [húzs dzseki], *cserkész dzsembori* [cserkéz dzsembori] > [cserkézs dzsembori], *orosz dzsessz* [oroz dzesssz] > [orozs dzesssz]

- *malacság* [malacs-ság] > [malacs-cság], *bohócság* [bohócs-ság] > [bohócs-cság], *gerincsérv* [gerincs-sérv] > [gerincs-csérv] > [gerincsérv], *gyerkőcsereg* [gyerkőcs-sereg] > [gyerkőcs-csereg]; *kedvenc sapkája* [kedvenc sapkája] > [kedvenc csapkája] > [kedven csapkája]
- *edz Surjányi* [ecc surjányi] > [ec surjányi] > [ecs surjányi] > [ecs csurjányi]
- *edz Zsóka* [edzs Zsóka] > [edzs Dzsóka]
- *malaczsír* [maladz-zsír] > [maladzs-zsír] > [maladzs-dzsír], *a kibic zsugázik* [kibidz zsugázik] > [kibidzs zsugázik] > [kibidzs dzsugázik], *kedvenc zselem* [kedvendz zselem] > [kedvendzs zselem] > [kedvendzs dzselem]

- *malaccsülök* [malacs-csülök]; *harminc csirke* [harmincs csirke], *kilenc csapat* [kilenc csapat], *palóc család* [palócs család]
- *edz Csibrányi* [ecc Csibrányi] > [ec Csibrányi] > [ecs Csibrányi]
- *edz George* [eddz Dzsordzs] > [edz Dzsordzs] > [edzs Dzsordzs]
- *kedvenc dzsem* [kedvendz dzsem] > [kedvendzs dzsem], *adsz dzsekit* [acc dzsekit] > [ac dzsekit] > [adz dzsekit] > [adzs dzsekit]

Alveolárisválasztás

Ha az első mássalhangzó **posztalveoláris**, a másik pedig **alveoláris**, a posztalveoláris **alveolárisvá** válhat, de inkább csak a **n e m g o n d o z o t t b e s z é d b e n** vagy a **g y o r s - b e s z é d b e n**.

- *másszor* [mász-szor]; *kisszék* [kisz-szék], *hússzelet* [hús-szelet], *tudásszint* [tudász-szint], *kis szoba* [kisz szoba], *magas szekrény* [magasz szekrény], *biztos szól* [bisztosz szól]
- *parázsszerű* [parás-szerű] > [parász-szerű], *rizszem* [ris-szem] > [risz-szem], *törzsszám* [törsz-szám] > [törsz-szám], *varázsszer* [varás-szer] > [varász-szer], *Balázs szerint* [Balás szerint] > [balász szerint]
- *darázs zúg* [daráz zúg], *garázsár* [garázzár]
- *kérdészapor* [kérdézs-zápor] > [kérdézzápor], *kontaktuszóna* [kontaktuzs-zóna] > [kontaktuz-zóna], *öntöttvas zár* [öntöttvazs zár] > [öntöttvaz zár], *vész zúgás* [vészezs zúgás] > [vészez zúgás], *más zene* [mász zene] > [máz zene], *mosz zoknit* [mos zoknit] > [mozs zoknit] > [moz zoknit], *most zenél* [mozs zenél] > [mozs zenél] > [moz zenél]

- *kiscica* [kiszcica], *más cukor* [mász cukor], *összes cikket* [összesz cikket]
- *rozscipó* [roszcipó] > [rózcipó], *darázs cirkál* [darás cirkál] > [darász circkál]
- *ez a garázs Dzurányié* [garáz dzurányié]
- *kis dzéta* [kisz dzéta] > [kiz dzéta]

- *rácsszerű* [rác-szerű] > [ráccerű], *papucsszerű* [papuc-szerű] > [papuc-cerű], *kovács szakma* [kovác szakma] > [kovác cakma]

- *imidzsszépítés* [imics-szépítés] > [imic-szépítés] > [imic-cépítés], *George széke* [dzsordzs széke] > [dzsorc széke] > [dzsorc széke] > [dzsorc céke]
- *George zaklatott* [dzsordzs zaklatott] > [dzsordz zaklatott] > [dzsordz dzaklatott]
- *kulcszörgés* [kuldzs-zörgés] > [kuldz-zörgés] > [kuldz-dzörgés], *makacs Zoli* [makadz zoli] > [makadz dzoli]
- *ácsceruza* [ácceruza], *kiálts Cilinek* [ki'álc cilinek] > [ki'alc cilinek]
- *Bridzs cukor* [brics cukor] > [brics cukor] > [bric cukor]
- *bridzs dzurányinál* [briddzs dzurányinál] > [bridzs dzurányinál] > [bridz dzurányinál]
- *ripacs Dzurányi* [ripadzs dzurányi] > [ripadz dzurányi]

Ahogy a példák egy részéből látszik, itt is előfordul, akárcsak a zöngességi hasonuláshoz, hogy a folyamat lényegét tekintve részleges hasonulás eredményét tekintve teljes hasonulás.

b) Nazális-hasonulás

A nazális-hasonulás során az *n*, *ny*, *m* nazálisok képzéshely hasonulnak az őket követő mássalhangzóhoz. Mi azokat az eseteket mutatjuk most be, amikor a nazálisok az őket követő bilabiális, labiodentális, alveoláris, palatális vagy veláris mássalhangzóhoz hasonulnak.

Az *n* hasonulása

A nazálishasonulás révén az alveoláris *n* hasonul az azt követő bilabiális vagy palatális mássalhangzó hatására. Ez a hasonulás a *g o n d o z o t t b e s z é d b e n i s* végbemegy.

1. Bilabiális mássalhangzó (*p*, *b*, *m*) előtt a bilabiális képzéshely előrevetítődése következtében *m* lesz.

- *színpad* [szímpad], *sínpár* [símpár], *kémpor* [kémpor], *van por* [vam por], *nagyon puha* [nagyom puha], *ezen a képen Peti is rajta van* [ezen a képem Peti], *közben persze* [közben persze]
- *ellenben* [ellemben], *azonban* [azomban], *különb* [külömben], *vagonba* [vagomba], *van bab* [vam bab], *aztán beleesett* [asztám beleesett], *talán beleférek* [talám beleférek], *pontban* [pondban] > [ponban] > [pomban]
- *tanmenet* [tammenet], *önmaga* [ömmaga], *önmeghatározás* [ömmekhatározás], *színmű* [szímmű], *azonmód* [azommód], *van még* [vam még], *azon morfondírozott* [azom morfondírozott], ■ *erősödjön meg* [erösöggyöm meg]

2. Palatális mássalhangzó (*ty*, *gy*, *ny*) előtt a palatális képzéshely előrevetítődése következtében *ny* lesz.

- *ponty* [ponyty], *poronty* [poronyty], *konty* [konyty], *kösöntyű* [kösönytyű], *billentyű* [billenytyű], *pattantyú* [pattanytyú], *bontja* [bonytya], *elrontja* [elronytya], *köszöntjük* [kösönytyük], *negyven tyúk* [negyveny tyúk], *rózsaszín tyepi* [rózsaszíny tyepi]
- *rongy* [ronygy], *hangya* [hanygya], *lengyel* [lenygyel], *kengyel* [kenygyel], *kelengye* [kelenygye]; *gondja* [gonygya], *kalandja* [kalangya], *mondja* [monygya]; *mindjárt* [minygyárt], *lengyár* [lenygyár], *van gyufa* [vany gyufa], *télen gyűjtöttem* [téleny gyűjtöttem]

- *negyvennyolc* [negyveny-nyolc]; *agyonnyom* [agyony-nyom]; *kan nyúl* [kany nyúl], *indián nyár* [idiány nyár], *román nyelv* [romány nyelv], *nagyon nyájas* [nagyony nyájas], *megint nyafog* [megin nyafog] > [meginy nyafog]

Ahogy a példák egy részéből látszik, itt is előfordul, akárcsak a zöngésségi hasonuláznál és a szibiláns-hasonuláznál, hogy a folyamat lényegét tekintve részleges hasonulás eredményét tekintve teljes hasonulás.

A palatális *j* előtt is palatálissá válhat az *n*.

- *nagyon jól* [nagyony jól] vagy [nagyon' jól]

Az *m* hasonulása

A nagyon gyors gondozott és a nem gondozott beszédben ezenkívül a bilabiális *m* hangot is érintheti a nazális-hasonulás, ha az őt követő mássalhangzóhoz hasonul képzéshely tekintetében.

1. Az alveoláris *t* és *d* és *pl* és *z* és *n* a *z* előtt az *m* képzéshelye alveolárisává válik, vagyis *n* lesz belőle.

- *három darab* [háron darab], *velem durva* [velen durva], *uram dolgozik* [uran dolgozik]
- *vámtiszt* [vántiszt], *számtan* [szántan], *rám támaszkodik* [rán támaszkodik]
- *házamnál* [házannál], *rám nézett* [rán nézett], *vám nélkül* [ván nélkül]

Az *m* nazálisnak az *n* nazálisához való képzéshely szerinti hasonulása, amely lényegét tekintve részleges hasonulás, teljes hasonulást eredményez: $m + n > nn$.

2. A palatális *ny*, *ty* és *gy* előtt az *m* képzéshelye palatálissá válik, vagyis *ny* lesz belőle.

- három nyúl [hárony nyúl], macskám nyivákol [macskány nyivákol]
- három tyúk [hárony tyúk]
- nehézfémgyár [nehézfénygyár], lányom gyönyörű [lánony gyönyörű]

Az *m* nazálisnak az *ny* nazálisához való képzéshely szerinti hasonulása, amely lényegét tekintve részleges hasonulás, teljes hasonulást eredményez: $m + ny > nny$.

3. A veláris *k* és *g* előtt az *m* képzéshelye velárisává válik, vagyis veláris képzéshelyű *n* lesz belőle. [A hasonulás nem minden magyar nyelvváltozatban megy végbe!]

- tömköd [tõnköd], finomkodik [finoṅkodik], gemkapocs [geṅkapocs], hullám keletkezett [hullán keletkezett]
- fémgát [fēṅgát], finom gríz [finoṅ gríz]

Az *ny* hasonulása

Nemcsak az *m*, hanem az *ny* hangot is érheti nazális-hasonulás a nagyon gyors gondozott és a nem gondozott beszédben, ha az őt követő mássalhangzóhoz hasonló képzéshely tekintetében. Csak néhány esetet mutatunk be.

1. A bilabiális *p*, *b* és *m* előtt az *ny* képzéshelye bilabiálissá válik, azaz bilabiális képzéshelyű *m* lesz belőle.

- aranypor [arampor], kormánypálca [kormámpálca], hány palacsintát [hám palacsintát], menj Péterhez [menny Péterhez] > [meny Péterhez] > [mem Péterhez]
- Párkányból [Párkámbo], Pozsonyba [Pozsomba], dohánybolt [dohámbolt], kökénybokor [kókémbokor], kormánybiztos [kormámbiztos], *vagány Marci* [vagám marci], menj már [menny már] > [meny már] > [mem már]
- iránymutató [irámmutató], kapitány mellett [kapitám mellett], silány munka [silám munka], döbbenj meg [döbbenny meg] > [döbbeny meg] > [döbhem meg]

Az *ny* nazálisnak az *m* nazálishoz való képzéshely szerinti hasonulása, amely lényegét tekintve részleges hasonulás, teljes hasonulást eredményez: $ny + m > mm$.

2. A labiodentális *f*, *v* spiránsok előtt az *ny* képzéshelye labiodentálissá válik, azaz labiodentális [ɱ] lesz belőle. Ez ugyan nem önálló fonéma a magyarban, még sincs szó igazodásról, mivel az [ɱ] nem tekinthető az *ny* fonéma változatának, hanem az *n*-ének vagy az *m*-ének.

- aranyfog [aramɱfog], kormányfő [kormáɱfő], hány falat [hám falat], menj föl [menny föl] > [meny föl] > [menɱ föl]
- kormányválság [kormáɱválság], igényváltozás [igéɱváltozás], legényvirtus [legéɱvirtus], esemény volt [eseméɱ volt], menj vissza [menny vissza] > [meny vissza] > [mem vissza]

3. Az *a l v e o l á r i s t* és *d* explozívák és az *n* nazális előtt az *ny* képzéshelye alveolárisává válik, vagyis alveoláris képzéshelyű *n* lesz belőle. Ez a hasonulás az explozívák előtt szlovákiai magyarban a gondozott beszédben is gyakran bekövetkezik.

- lányt [lánt], törvényt [törvént], intézményt [intézmént], néprajztudományt [néprajsztudománt], riportalányt [riportalant], hánytál [hántál], karácsonytájt [karácsontájt]; kénytelen [kéntelen]; tölténytár [tölténtár], iránytű [irántű], dohánytermesztés [dohántermesztés], kemény tél [kemén tél], engedékeny tanár [engedéken tanár], menj tovább [menny tovább] > [meny tovább] > [men tovább]
- gúnydal [gúndal], eseménydús [eseméndús], süteménydarabka [süteméndarabka], néhány daru [néhán daru], hány darab [hán darab], menj Debrecenbe [menny debrecembe] > [meny debrecembe] > [men debrecembe]
- találmánynál [találmánnál], lánynév [lánnév], takarmánynövény [takarmánnövény], gyűjteménynek [gyűjteménnek]; silány nemzet [silán nemzet], a tudomány nagyon jól tudja [a tudomán nagyon], fonj nekem [fonny nekem] > [fony nekem] > [fon nekem]

Az *ny* nazálisnak az *n* nazálishoz való képzéshely szerinti hasonulása, amely lényegét tekintve részleges hasonulás, teljes hasonulást eredményez: $ny + n > nn$.

4. A veláris *k* és *g* előtt az *ny* képzéshelye velárisává válik, vagyis veláris képzéshelyű *n* lesz belőle. Bár az [ŋ] nem önálló fonéma a magyarban, ez a jelenség mégsem igazodás,

mivel a létrejövő [ŋ] beszédhang nem az *ny* fonéma változata, hanem az *n* fonémáé, vagyis fonematikus szinten *ny* > *n* változás történt.

Ez a hasonulás szintén jellemző a gondozott szlovákiai magyar beszédre is.

- lányka [lánka], karácsonykor [karácsonkor], ármánykodás [ármánkodás], lánykérés [lánkérés], tanulmánykötet [tanulmánkötet], néhány kutya [néhán kutya]; menj közelebb [menny közelebb] > [meny közelebb] > [meŋ közelebb], vonj ki [vonny ki] > [vony ki] > [voŋ ki]
- *Balony község* [Balon kösség]
- aranygaluska [arangaluska], hiánygazdaság [hiángazdaság], silány gép [silán gép]; *menj Gáborhoz* [menny gáborhoz] > [meny gáborhoz] > [meŋ gáborhoz]

c) Explozíva-hasonulás

1. Az alveoláris *t*, *d* explozívák a *ty*, *gy*, *ny*, *j* palatális mássalhangzók előtt palatalizálódnak a kevésbé gondozott beszédben.

- *hat tyúk* [haty tyúk], *mosott tyepi* [mosot tyepi] > [mosoty tyepi]
- *vad tyúk* [vat tyúk] > [vaty tyúk], *Dávid tyepije* [dávít tyepije] > [dávity tyepije]
- *hadgyakorlat* [hagygyakorlat], *marad Gyuszinál* [maragy gyuszinál]
- *adatgyűjtés* [adad-gyűjtés] > [adagy-gyűjtés], *mit gyártanak* [mid gyártanak] > [migy gyártanak], *Hit Gyülekezete* [híd gyülekezete] > [higy gyülekezete], *itt gyúr* [idd gyúr] > [id gyúr] > [igy gyúr]
- *satnya* [satynya], *kereklevelű kapotnyak* [kapotnyak]; *itthon eltöltött nyár* [ithon eltöltöt nyár] > [ithon eltöltötty nyár], *haját nyír* [hajaty nyír], *fáradt nyúl* [fáratt nyúl] > [fárat nyúl] > [fáraty nyúl], *ott nyúzzák* [ot nyúzzák] > [oty nyúzzák]
- *vadnyom* [vagynyom], *vadnyúl* [vagynyúl], *vadnyugat* [vagynyugat]; *marad nyál* [maragy nyál]
- *átjáró* [átyjáró]; *ott járt* [ot járt] > [oty járt], *mit jelent* [mity jelent]
- *hadjárat* [hagyjárat], *védjegy* [végyjegy]; *vad juhok* [vagy juhok]; *marad Jenőnél* [maragy Jenőnél]

2. A palatális *gy*, *ty* explozívák az alveoláris *d*, *t* explozívák, valamint az *n* nazális és az *l* likvida előtt alveolárisá válnak, ami lényegét tekintve képzéshely szerinti részleges hasonulás, de a *d* és a *t* előtt eredményét tekintve teljes hasonulás. Ez a folyamat a nem gondozott, ill. a népies beszédre jellemző.

- *egy darab* [ed darab], *hogyan dolgozik* [hod dolgozik], *vagy dal* [vad dal]
- *pinty dalol* [pingy dalol] > [pind dalol] > [pin dalol], *egy korgy diópálinka* [ety korgy di^lópálinka] > [ety kord di^lópálinka] > [ety kor di^lópálinka], *fityfiritty Dalma* [fityfirigy dalma] > [fityfirid dalma]
- *pintytől* [pinttől] > [pintől], *korty törkölypálinka* [kort törköjpálinka] > [kor törköjpálinka], *ramaty tollseprű* [ramat tolseprű]
- *ott hagyta* [hatyta] > [hatta], *vágytól* [vátytól] > [váltól]; *egytálétel* [etytálétel] > [ettálétel], *nagy tulok* [naty tulok] > [nat tulok], *hogyan tetszik* [hoty teccik] > [hot teccik], *úgy tetszik* [úty teccik] > [út teccik], *vagy te* [vaty te] > [vat te], *adj tized* [aty tized] > [at tized]

- *ágynál* [ádnál]; *úgynevezett* [údnevezett], *nagynéni* [nadnéni], *négy negyven* [néd negyven], *egy nincstelen* [ed nincstelen], *hogy nem* [hod nem]
- *kontynál* [kontnál], *pintynek* [pintnek]; *ponty nélkül* [pont nélkül]; *egy korty nem elég* [ety kort nem elég], *ramaty nejlontáska* [ramat nejlontáska]
- *fagylalt* [fadlalt], *egylet* [edlet]; *nagylány* [nadleány], *nagylelkű* [nadlelkű]; *egy ló* [ed ló], *megy le* [med le], *nagy lett* [nad lett], *irigy Lenke* [irid lenke], *ne légy lusta* [ne léd lusta], *úgy látom* [úd látom], *adj le* [ad le]
- *pontylazac* [pontlazac], *ez a konty laza* [ez a kont laza], *egy korty likőr* [ety kort likőr]

2.2. Teljes hasonulás

A tipikus esetben egymástól eredetileg több képzőmozzanatban is eltérő hangok egyike, az indukált mássalhangzó **teljesen azonossá** válik a másikkal, az indukálóval. A teljes hasonulásban tehát (a szigorúbb értelmezés szerint) **egyszerre több képzőmozzanat is megváltozik**.

Kassai Ilona meghatározása: Teljes a hasonulás, ha az érintett beszédhang minden tekintetben hasonlóvá válik közvetlen szomszédjához. (LI: Pontosabban tehát: azonossá válik vele.)

Az indukáló mássalhangzó ezúttal lehet a következő és lehet a megelőző.

A teljes hasonulásnak két fajtája van: hangtani kötöttségű és alaktani kötöttségű.

A **hangtani kötöttségű** teljes hasonulás bizonyos hangtani körülmények fennállásakor következik be, ezért a helyesírás nem jelöli.

Az **alaktani kötöttségű** teljes hasonulás bizonyos morfológiai feltételek teljesülése esetén jön létre, hangtanilag nem mindig indokolt, ezért a helyesírás is jelöli.

Az alaktani hasonulások a régiségben szintén hangtani motivációra keletkeztek, ez azonban a sorozatos hangváltozások következtében már nem nyilvánvaló.

Irány tekintetében is elválik a kétféle hasonulás, amennyiben a hangtani jobbra **visszaható** érvennyel, az alaktani pedig **előreható** érvennyel következik be.

2.2.1. Hangtani kötöttségű teljes hasonulás

a) Explozívák affrikálódása

A *t*, *d* alveoláris explozívák és a *ty*, *gy* palatális explozívák teljesen hasonulnak az őket követő posztalveoláris *cs*, *dzs* és alveoláris *c*, *dz* affrikáták előtt.

Ez a hasonulás főleg gyors beszédben, ill. a kevésbé gondozott beszédben jelentkezik.

Posztalveoláris affrikáták előtt

A *t*, *d* alveoláris és a *ty*, *gy* palatális explozívák teljesen hasonulnak az őket követő *cs*, *dzs* posztalveoláris affrikátákhoz. A létrejövő hosszú *ccs*, *ddzs* hangok mássalhangzó szomszédságában lerövidülhetnek.

Alveoláris explozívák posztalveoláris affrikátává válása

- *átcsal* [ácscsal], *átcsap* [ácscsap], *két csomó* [kécs csomó], *itt csak* [ics csak], *cementcső* [cemencs-cső] (> [cemencs-cső]), *ott csikar* [ot csikar] > [ocs csikar], *hat család* [hacs család]
- *hadcsoport* [hatsoport] > [hacs-csoport], *rád csavar* [rát csavar] > [rács csavar], *szomszéd család* [szomszét család] > [szomszécés család], *ad csokit* [at csokit] > [acs csokit]
- *vad dzsessz* [vadzs dzsessz], *ad dzsúsz* [adzs dzsúsz]
- *két dzsúsz* [kéd dzsúsz] > [kédzs dzsúsz], *hat dzsip* [had dzsipp] > [hadzs dzsipp]

Palatális explozívák posztalveoláris affrikátává válása

- *egy kerty cseresznye* [korcs cseresznye] > [kor cseresznye]
- *légycsapó* [létycsapó] > [lécs-csapó], *hegycsúcs* [hetycsúcs] > [hecs-csúcs]; *nagy család* [naty család] > [nacs család], *lány csók* [láty csók] > [lács csók], *haladj csak* [halaggy csak] > [halagy csak] > [halacs csak]
- *nagy dzsumbuj* [nadzs dzsumbuj], *úgy dzsúdózik* [údzs dzsúdózik], *maradj dzsipben* [maraggy dzsipben] > [maragy dzsipben] > [maradzs dzsipben]
- *ramaty dzsem* [ramagy dzsem] > [ramadzs dzsem]

Alveoláris affrikáták előtt

A *t*, *d* alveoláris és a *ty*, *gy* palatális explozívák teljesen hasonulnak az őket követő *c*, *dz* alveoláris affrikátákhoz. A létrejövő hosszú *cc*, *ddz* hangok mássalhangzó szomszédságában lerövidülhetnek.

Alveoláris explozívák alveoláris affrikátává válása

- *átcipel* [áccipel], *két cica* [kéc cica], *ott ciripel* [ot ciripel] > [oc ciripel]

- *hídcölöp* [hítcölöp] > [híccölöp], *nádcukor* [nátcukor] > [náccukor], *vad cékla* [vat cékla] > [vac cékla], *Dávid combja* [Dávit combja] > [dávic combja]
- *ad Dzurányi* [adz dzurányi]
- *két dzéta* [kéd dzéta] > [kédz dzéta], *tüntet Dzurányi* [tünted dzurányi] > [tüntedz dzurányi]

Itt – amennyiben zöngesség tekintetében megegyezik a két hang – csak egy képzőmozzanat változik meg, mégsem szoktuk ezt az esetet részleges hasonulásnak tekinteni.

Palatális explozívák alveoláris affrikátává válása

- *ramaty cigi* [ramac cigi]
- *nagycirkusz* [naticirkusz] > [naccirkusz], *egy cipó* [ety cipó] > [ec cipó], *hogy célt érjen* [hoty célt érjen] > [hoc célt érjen], *mondj címet* [monygy címet] > [monyty címet] > [monc címet]
- *nagy dzéta* [nadz dzéta], *ő nem egy Dzurányi* [ő nem egy dzurányi] > [ő nem egy dzurányi] > [ő nem edz dzurányi]
- *kótyomfitty Dzurányi* [kótyomfity dzurányi] > [kótyomfigy dzurányi] > [kótyomfidz dzurányi]

b) Spiránsok affrikálódása

A *sz*, *z* alveoláris spiránsok teljesen hasonulnak az őket megelőző alveoláris *c*, *dz* affrikátákhoz; hasonlóképpen az *s*, *zs* posztalveoláris spiránsok teljesen hasonulnak az őket megelőző posztalveoláris *cs*, *dzs* affrikátákhoz.

Ez tehát előreható hasonulás, ami kivételesnek számít a hangtani kötöttségű hasonulások közt.

Alveoláris spiránsok teljes hasonulása

- *nyolcszor* [nyolccor] > [nyolcor], *kilencszáz* [kilenccáz] > [kilencáz]; *lécszerű* [léccerű]; *táncszó* [táncsó] > [táncó]; *Gombocz szerint* [gomboc cerint], *kibic szől* [kibic sól]
- *edz szorgalmasan* [ecc szorgalmasan] > [ec szorgalmasan] > [ec corgalmasan]
- *edz zöld melegítőben* [edz dzöld]
- *tánczene* [tándz-zene] > [tándz-dzene] > [tándzene]; *malac zörög* [maladz zörög] > [maladz dzörög], *egy kupac zokni* [ety kupadz zokni] > [ety kupadz dzokni], *palóc zászló* [palódz zászló] > [palódz dzászló]

Posztalveoláris spiránsok teljes hasonulása

- *makacsság* [makacs-cság], *korbács-suhintás* [korbács-csuhintás], *kulacs sincs* [kulacs csincs]
- *George suttog* [dzsordzs suttog] > [dzsores suttog] > [dzsores csuttog]
- *George zsarnokoskodik* [dzsordzs zsarnokoskodik] > [dzsordzs dzsarnokoskodik]
- *szakács zsörtölődik* [szakádzs zsörtölődik] > [szakádzs dzsörtölődik], *kalács zsírban* [kaládzs zsírban] > [kaládzs dzsírban]

c) Nazálisok teljes hasonulása

Főleg gyors és nem gondozott beszédben a nazálisok közül az *n* és az *ny* hasonulhatnak az őket követő *l*, *r*, *j*, *h* hangokhoz.

Az n hasonulása

- *ajánlat* [ajállat], *kínlódik* [kíllódik], *jelenleg* [jelleleg], *jelenlét* [jellelét]; *honlap* [hollap]; *olyan lassú* [olyal lassú], *vajon lemegy-e* [vajol lemegy-e]
- *otthonra* [othorra], *oroszlánról* [oroszlárról]; *kínrím* [kírrím], *önrész* [örrész]; *bűn rossz* [bűr rossz], *olyan rossz* [ojar rossz], *István rákapott* [istvár rákapott]
- *magánjelenet* [magájjelenet]; *nagyon jó* [nagyoj jó], *korán jött* [koráj jött], *finn játékos* [fin játékos] > [fij játékos]
- *plafonhoz* [plafohhoz], *magánház* [magáhház], *van hiány* [vah hiány]

Az ny hasonulása

- *aránylik* [aránlik] > [arállik], *igénylő* [igénlő] > [igéllő], *merénylet* [merénlet] > [merélllet], *aránylag* [aránlag] > [arállag], *tényleg* [télleg], *viszonylagos* [viszonlagos] > [viszollagos]; *márványlap* [márvánlap] > [márvállap], *aranyláz* [aranláz] > [arálláz], *aranylánc* [aranlánc] > [arállánc], *kormánylap* [kormánlap] > [kormállap], *takarmánylucerna* [takarmánlucerna] > [takarmállucerna]; *hány liter* [hán liter] > [hál liter]
- *lányról* [lánról] > [lárrol], *függönyre* [függönre] > [függörre], *viszonyra* [viszonra] > [viszorra]; *aranyrúd* [aranrúd] > [ararrúd], *kormányrúd* [kormánrúd] > [kormárrúd], *Patonyrét* [Patonrét] > [Patorrét]; *sovány róka* [sován róka] > [sovár róka], *hány részes* [hán részes] > [hár részes]
- *hiányjel* [hiájjel], *irányjelző* [irájjelző]; *silány játék* [siláj játék]; *hány lyuk* [háj juk]
- *okmányhamisítás* [komáhhamisítás], *aranyhal* [arqhhal], *kormányhatározat* [kormáhhatározat]; *hány helyen* [háh hejen]

d) Likvidák teljes hasonulása

A j hasonító hatása

A *j* magához hasonítja az előtte álló *l*-et, nemcsak toldalékban, ezért hangtani kötöttségű hasonulásnak tekinthetjük. Az esetek egy részében ez a hasonulás a lassú gondozott beszédben is bekövetkezik, más esetekben inkább a gyors, ill. a nem gondozott beszédre korlátozódik.

Az *l*, *ll* végű igék és névszók véghangzója így hasonul a *j*-vel kezdődő ige- és névszóragokhoz, valamint a *-j* felszólítómódjelhez.

- *halljon meg* [hajjom meg], *haljon meg* [hajjom meg], *találja* [talájja], *zenéljünk* [zenéjjünk]
- *hallja* [halja] vagy [hajja] 'csarnoka', *célja* [célja] vagy [céjja], *gólja* [gólja] vagy [gójja], *tálja* [tálja] vagy [tájja], *mobilja* [mobilja] vagy [mobijja], *potenciálja* [potenciájja]

A birtokos személyjel *j*- eleme a mai lassú gondozott beszédben már nem hasonítja magához a névszó tövek *l*-jét, ezért a lassú gondozott beszédben már a *gólja* [gójja], *tálja* [tálja] formák számítanak elfogadottabbnak. A gondozott beszédben újabban a kiejtés az igék esetében írásképet követi, így a hasonulások el is maradhatnak.

A betűejtés indítéka olykor a homonímia elkerülése is lehet:

- *fűljon* [fújjon] vagy [fúljon] ↔ *fújjon*, *tollja* [tojja] vagy [tolja] ↔ *tojja*, *váljon* [vájjon] vagy [váljon] ↔ *vájjon*

Ez a hasonulás leíró szempontból hátraható, történeti szempontból azonban ez összeolvadás volt, amely *lly*-t eredményezett, ez azonban *jj*-vé vált.

- *halljon meg* [hallyom meg] > [hajjom meg]

Közép-és felsőfokú határozószókbán, ill. a *teljes* melléknévben:

- *beljebb* [bejjebb], *följebb* [föjjebb], *legfeljebb* [lekfejjebb]; vö. még *kijebb* (!)
- *teljes* [teljes] vagy [tejjes]

Igekötőben:

- *eljár* [eljár] vagy [ejjár], *eljutottunk* [eljutottunk] vagy [ejjutottunk], *fölvit* [fölvit] vagy [föjvit], *följön* [följön] vagy [föjjön]

Összetett szavakban, sőt szóhatáron:

- *hiteljuttatás* [hiteljuttatás] vagy [hitejjuttatás], *áljuttalom* [áljuttalom] vagy [ájjuttalom], *baljós* [baljós] vagy [bajjós], *huzaljavitás* [huzaljavitás] vagy [huzajjavitás]
- *féljegy* [féljegy] vagy [fějegy], *holjelent meg* [holjelent] vagy [hojjelent]

Az r és az l egymáshoz való hasonulása

A szomszédos *r* és *l* a kevésbé gondozott beszédben hasonulnak egymáshoz.

- *parlament* [pallament], *korlátozott* [kollátozott], *barlang* [ballang]; *hamar letűnt* [hamal letűnt]
- *fölrug* [förrug], *fölrajzolni* [förrajzolni], *falra* [farra], *belülről* [belülről], *balról* [barrol]; *egyből röpiült* [egyör röpiült], *hol rúgot meg* [hor rúgot meg]

e) Egyéb magánhangzóközi mássalhangzó-kapcsolatok teljes hasonulása

Kizárólag gyors beszédben más mássalhangzók is hasonulhatnak.

- *állásfoglalás* [álásfollalás], *kiiktat* [kiittat]
- *húzhatod* [hússzatod], *követhetetlen* [követtetetlen]

2.2.2. Alaktani kötöttségű teljes hasonulás

A teljes hasonulások közt szokták tárgyalni a *morfológiai váltakozásokat* is. Ezeket most hármas csoportosításban tekintjük át.

a) A *j*-vel kezdődő todalékok hasonulása

1. Az *ny*, *gy* végű igékben és az *ny*, *gy*, *ty* végű névszókban a véghangzóhoz a *-j*-vel kezdődő ige- és névszóragok, valamint a *-j* felszólítómódjellel teljesen hasonulnak. Ez a hasonulás előreható.

- *hunyja* [hunnya], *elhányjuk* [elhánnyuk]; *anyja* [annya]
- *hagyja* [haggya], *vágyjon* [vággyon]
- *bátyja* [bátyya], *atyja* [attya]

Ezt a típust Kassai a hangtani kötöttségük közt említi, de valamennyi példájában todalék része a *j*: *bátyja*, *nagyja*, *anyja*. Erre utal az is, hogy ez a hasonulás előreható.

Igaz, ezt a típust a helyesírás nem jelöli, de ez másképp is alakulhatott volna (vö. ipszilonista–jottista vita).

Arra, hogy inkább alaktani kötöttségű ez a hasonulás, utal az is, hogy összetételek és szavak határán nem érvényesül, vö. *kemény játék* [kemény játék] vagy [keméj játék], nem pedig *[kemény nyáték], *így járt* [így járt], nem pedig *[így gyárt]

2. Az *-s*, *-sz*, *-z*, *-dz* végű igék felszólító módú alakjaiban és a tárgyas ragozásban a tárgyas személyrag *-j* eleme, ill. a felszólító mód *-j* jele teljesen hasonul. Ezt a hasonulást az írás is jelöli, így nincs szó beszélt nyelvi sajátosságról, ám az összefüggések végett ezt is szükségesnek tartjuk megemlíteni.

- *áss*, *mosson*, *mossa*; *rázzon*, *rázza*; *eddzük*, *eddze*; *halásszuk*, *halásszunk*

Az *-szt* és *-st* végű igékben a tövégi *t* kiesik a hasonulást megelőzően:

- *növesszen*, *növessze*; *fessen*, *fesse*

b) A *v*-vel kezdődő todalékok hasonulása

A *-val* *-vel* és a *-vá*-*vé* ragok mássalhangzója leíró szempontból hasonul a tövégi mássalhangzóhoz, ill. az azt megelőző mássalhangzós todalékhoz. Ez sem beszélt nyelvi jelenség, de a teljesség kedvéért megemlítjük.

- *karddal*, *kenyérrel*; *kardommal*, *kenyerekkel*
- *újjá*, *bölccsé*, *széppé*; *újjakká*, *bölcsebbé*

Nyelvtörténetileg viszont a *kenyérrel*-félékből való kiindulás nem bizonyos; az *újjá*-félék pedig bizonyosan nem léteztek.

c) Az *ez*, *az* mutató névmások véghangzójának hasonulása

Az *ez*, *az* mutató névmás ragos alakjaiban (a tárgyrag kivételével) a névmás mássalhangzója hasonul a toldalék (rag vagy képző) kezdő mássalhangzójához. Ez sem beszélt nyelvi jelenség, de a teljesség kedvéért ezt is megemlítjük.

- *ennek, ettől, ehhez, erre, evvel; annak, attól, ahhoz, arra, avval*
- *effajta, efféle, ekkora, ebbeli; affajta, afféle, akkora, abbeli*

Ez a hasonulás hátraható. Ugyanakkor e névmások *-val/-vel* ragos alakjaiban előreható hasonulás is bekövetkezhet: *ezzel, azzal*.

2.3. Kölcsönös hasonulás

A kölcsönös hasonulás (összeolvadás) során két szomszédos mássalhangzó egymás hatására úgy módosul, hogy ***mindkettő elveszíti eredeti jellegét***, s egy ***közös*** – rendszerint hosszú – ***harmadikban egyesül***. Mindkét hang megváltozik tehát, s a kettő összege egy olyan harmadikat alkot, amely nem azonos az eredetiek egyikével sem.

2.3.1. Hangtani kötöttségű

a) Összeolvadásos affrikáció

Hangtani kötöttségű összeolvadás az affrikáció. Az összeolvadásos affrikáció során a *t, d, ty, gy* explozívák és az *-sz, -s, -z, -zs* spiránsok rendszerint hosszú affrikátává olvadnak össze. Ezért nevezzük ezt a hasonulást összeolvadásos affrikációnak.

Az összeolvadás eredményeképpen létrejövő affrikáta lehet zöngétlen vagy zöngés alveoláris vagy ugyancsak zöngétlen vagy zöngés posztalveoláris.

Ez az összeolvadás a nem gondozott beszédre jellemző.

Alveoláris affrikátává való összeolvadás

Az alveoláris affrikátává való összeolvadás feltétele, hogy a *t, d, ty, gy* mássalhangzók alveoláris spiráns, azaz *sz* vagy *z* előtt álljanak.

A zöngétlen affrikátává, azaz *c*-vé való összeolvadásban valójában csak a zöngétlen *t* és *ty* vesznek részt, mivel a zöngés *d* és *gy* előbb zöngétlenedik a mellettük álló zöngétlen spiráns hatására.

- *lágyság* [látyság] > [láccság], *irigység* [iritység] > [iriccség], *nagyság* [natyság] > [naccság], *hegység* [hetység] > [heccség], *nem hagy sokat* [haty sokat] > [hacs csokat]

A zöngés affrikátává, azaz *dzs*-vé való összeolvadásban valójában csak a zöngés *d* és *gy* vesznek részt, mivel a zöngétlen *t* és *ty* előbb zöngésednek a mellettük álló zöngétlen spiráns hatására.

- *lúdzsír* [lúdzs-dzsír], *vad zseni* [vadzs dzseni], *mind zsugás* [mindzs dzsugás] > [min dzsugás], *kezed zsidó* [kezedzs dzsidó]
- *négy zsák* [nédzs dzsák], *hogy zsörtölődik* [hodzs dzsörtölődik], *maradj zsidó* [maraggy zsidó] > [maragy dzsidó] > [maradzs dzsidó], *Jobbágy Zsuzsa* [jobbádzs dzszusa], *megy Zsolnára* [medzs dzsolnára]
- *csontzsír* [csondz-szír] > [csondzs-dzsír] > [csondzsír], *hat zseni* [had zseni] > [hadzs dzseni], *szakadt zseb* [szakadd zseb] > [szakadzs dzseb], *őt zsarolta* [öd zsarolta] > [ödzs dzsarolta], *itt zszugáztak* [idd zszugáztak] > [id zszugáztak] > [idzs dzszugáztak]
- *pontyzsír* [ponygyzsír] > [pondzsdzsír] vagy [pondzsír], *egy korty zszurlótea* [korgy zszurlótea] > [kordzs dzszurlótea] > [kor dzszurlótea], *ramaty zsír* [ramagy zsír] > [ramadzs dzsír]

Amint látjuk, az affrikáció eredménye hosszú affrikáta, amely zárhangnak réshanggal és réshangnak affrikátával való találkozásából alakul ki. Ez a hosszú affrikáta azonban mássalhangzó szomszédságában szabályszerűen rövidül, bár ez a rövidülés főleg szóhatáron és összetételi tagok határain el is maradhat, s a megvalósulás félhosszú is lehet.

b) Affrikáták és spiránsok összeolvadása

Az affrikáták és spiránsok összeolvadása hosszú affrikátát eredményez, amely természetesen mássalhangzó szomszédságában rövidülhet.

Alveoláris affrikátává való összeolvadás

A *cs*, *dzs* posztalveoláris affrikáták és az *sz*, *z* alveoláris spiránsok összeolvadásából alveoláris affrikáta keletkezik a nem gondozott beszédben. Ha a spiráns zöngétlen *sz*, a létrejövő alveoláris affrikáta zöngétlen hosszú *cc*, ha a spiráns zöngés *z*, akkor zöngés hosszú *ddz* jön létre.

Ha a posztalveoláris affrikáta zöngés *dzs*, akkor az *sz*-szel való összeolvadás előtt *cs*-vé zöngétlenedik; hasonlóképpen ha a posztalveoláris affrikáta zöngétlen *cs*, akkor a *z*-vel való összeolvadása előtt *dzs*-vé zöngésedik.

- *rácsszerű* [rác-szerű] > [ráccerű], *papucsszerű* [papuc-szerű] > [papuc-cerű], *kovács szakma* [kovác szakma] > [kovác cakma]
- *imidzsszépítés* [imics-szépítés] > [imic-szépítés] > [imic-cépítés], *George széke* [dzsordzs széke] > [dzsorc széke] > [dzsorc széke] > [dzsorc céke]
- *George zaklatott* [dzsordzs zaklatott] > [dzsordz zaklatott] > [dzsordz dzaklatott]
- *kulcszörgés* [kuldzs-zörgés] > [kuldz-zörgés] > [kuldz-dzörgés], *makacs Zoli* [makadz zoli] > [makadz dzoli]

Posztalveoláris affrikátává való összeolvadás

A *c*, *dz* alveoláris affrikáták és az *s*, *zs* posztalveoláris spiránsok összeolvadásából posztalveoláris affrikáta keletkezik a nem gondozott beszédben. Ha a spiráns zöngétlen *s*, a létrejövő posztalveoláris affrikáta zöngétlen hosszú *ccs*, ha a spiráns zöngés *zs*, akkor zöngés hosszú *ddzs* jön létre.

Ha az alveoláris affrikáta zöngés *dz*, akkor az *s*-sel való összeolvadás előtt *c*-vé zöngétlenedik; hasonlóképpen ha a alveoláris affrikáta zöngétlen *c*, akkor a *zs*-vel való összeolvadása előtt *dz*-vé zöngésedik.

- *malacság* [malacs-ság] > [malacs-cság], *bohócság* [bohócs-ság] > [bohócs-cság], *gerincsérv* [gerincs-sérv] > [gerincs-csérv] > [gerincsérv], *gyerkőcsereg* [gyerkőcs-sereg] > [gyerkőcs-csereg]; *kedvenc sapkája* [kedvenc sapkája] > [kedvenc csapkája] > [kedven csapkája]
- *edz Surjányi* [ecc surjányi] > [ec surjányi] > [ecs surjányi] > [ecs csurjányi]
- *edz Zsóka* [edzs Zsóka] > [edzs Dzsóka]
- *malaczsír* [maladz-zsír] > [maladzs-zsír] > [maladzs-dzsír], *a kibic zszugázik* [kibidz zszugázik] > [kibidzs zszugázik] > [kibidzs dzsugázik], *kedvenc zszilettem* [kedvendz zszilettem] > [kedvendzs zszilettem] > [kedvendzs dzsilettem]

2.3.2. Alaktani kötöttségű

a) Összeolvadásos palatalizáció (jésítés)

Az összeolvadásos palatalizáció folyamatában a *t*, *d*, *n* alveoláris zárhangok és a palatális *j* egymáshoz közeledéséből hosszú palatális *ty*, *gy*, *nny* mássalhangzó jön létre.

Mivel erre a hasonulásra elsősorban *-j* kezdetű ige- és névszóragokat tartalmazó példáink vannak, s mivel ez a jelenség párhuzamos a főntebb tárgyalt, szintén *-j* kezdetű ige- és névszóragokat érintő teljes hasonulással (amely előreható, mint általában az alaktani kötöttségű hasonulások), az összeolvadásos palatalizációt is alaktani kötöttségűnek tekintjük, annak ellenére, hogy Kassai Ilona a hangtani kötöttségűek közt tárgyalja.

- *botja* [bottyá], *kertje* [kertye], *füstje* [füstye], *barátja* [baráttya]; *hatja* [hattya], *látja* [láttya], *osztjátok* [osztjátok], *féltjük* [féltjük] vagy [féltjük]
- *padja* [paggya], *vádjuk* [vággyuk], *kardjuk* [kargyuk], *porondja* [porongya]; *adja* [aggya], *tudja* [tuggya], *mondja* [monygya]
- *nénje* [nénnye], *kínja* [kínnya], *kartonja* [kartonnya]; *unja* [unnya], *vonja* [vonnya], *menjen* [mennyen]

A hasonulás alaktani kötöttségére utal az is, hogy igekötő és ige határán, összetételi tagok határán és szóhatáron nem érvényesül.

- *átjár* [átjár] vagy [átyjár], nem pedig *[átytyár]; *mit jelent* [mit jelent] vagy [mity jelent], nem pedig *[mity tyelent]
- *vadjárta* [vadjárta] vagy [vagyjárta], nem pedig *[vagygyárta], *hadjárat* [hadjárat] vagy [hagyjárat], nem pedig *[hagygyárat], *védjegy* [védjegy] vagy [végyjegy], nem pedig *[végygyegy]

- *bűnjel* [bűnjel] vagy [bűjel] vagy [bűnyjel], nem pedig *[bűnnyel]; *argentín játék* [argentín játék] vagy [argentij játék] vagy [argentiny játék], nem pedig *[argentiny nyáték]

b) A -t végű igék felszólító módjával kapcsolatos összeolvadás

Ezt az összeolvadást – vagy teljesen, vagy felemás módon – a helyesírás is jelöli, így alapvetően nem beszélt nyelvi jelenségről van szó, ám a teljesség kedvéért ezt is megemlítjük.

Magánhangzó + -t végű igék

A magánhangzó + -t végű igék felszólító módjában a tövéghangzót követő mássalhangzó + -j kétféle hosszú szibilánst eredményezhet:

1) *ss*: ha a -t előtt rövid magánhangzó áll, valamint a *lát*, *lót-fut*, *bocsát* esetében

- *vessünk*, *nevessen*, *hass*, *alkoss*, *fusson*, *mehessünk*
- *lássuk*, *lősson-fusson*, *bocsássanak meg*

2) *ccs*: ha a -t előtt hosszú magánhangzó áll

- *táts* [táccs], *hűtsétek le* [hüccsétek le], *műtsék meg* [müccsék meg]
- *tanítson* [taniccson], *javítsa* [javiccsa], *pusztítsák el* [pusztíccsák el], *gyarapíts* [gyarapíccs]

Mássalhangzó + t végű igék

A **mássalhangzó + -t** végű igék felszólító módjában a tővéghangzót követő mássalhangzó + -j:

1) általában rövid *cs-t* eredményez (kivéve, ha ez a mássalhangzó *s* vagy *sz*)

- *márts* [márcs], *tiltsanak* [tilcsanak], *féltsétek* [félcsétek], *gyűjtse* [gyüjcse], *szántsunk* [száncsunk], *bontsátok föl* [boncsátok föl], *rejtse el* [rejcse el]

2) az *-st*, *-szt* végű igék felszólító módjában a tővéghangzót követő mássalhangzó + -j hosszú *ss*, ill. *ssz* hangot eredményez

- *fessenek*
- *osszuk ki*, *kopasszátok meg*, *rekesszük ki*, *virrasszanak*

Ez történetileg teljes hasonulás, amelyet a *t* kiesése előzött meg, pl. *fest-j-en* > *fesjen* > *fessen*; *oszt-j-unk* > *osz-j-unk* > *osszunk* (vö. föntebb, a teljes hasonulásoknál).

A [cc] végű igék

Három, [cc]-re végződő ige véghangzójának a -j felszólító módjellel való összeolvadása eredetileg *ss*-sé olvadt össze.

- *tessem*, *lássatok* 'látszódjatok', *messe*.

Történetileg ezek a felszólító módú alakok akkor alakultak ki, amikor ezeknek az igéknek a töve még nem tartalmazta az *-sz-t*, vagyis *-t-re* végződtek (vö. régi *tet-ik* látszik, *met-él*).

Az újabb, [cc]-re végződő tőből teljes hasonulással jöttek létre a *tetsszem*, *látsszatok*, *metssze* formák, vö. *halásszatok*, *eddze* stb.

II. LAZÍTÁS

Lazításnak (simításnak, lenizációnak) az olyan hangtani folyamatokat nevezzük, melyek *könnyebb kiejtést* eredményeznek, vagyis a **beszélő érdekeit** szolgálják. Pl. a *tartsd* vagy a *barátság* szót könnyebb spiránssal ejteni [tarzsd], [barásság], mint affrikátával [tardzsd], [barácsság], könnyebbnek számít a rövid hang ejtése is hosszú helyett, pl. *akkor* helyett [akor] vagy *valószínű* helyett [valoszínü].

A beszédértést viszont a lazítás **nehezíti**, s ez az, ami bizonyos határt szab a lazításos jelenségek érvényesülésének.

A lazításos jelenségeket a helyesírás általában nem jelöli, ezért ezek jellegzetesen beszélt nyelvek. Néhány esetben előfordul, hogy az új formát a helyesírás is átvette, ilyenkor már csak történeti értelemben beszélhetünk lazításról, pl. *látom* > *lám*, (*úgy*) *találom* 'úgy vélem, úgy ítélem' > *talám* > *talán* > *tán*; (*úgy*) *hiszem* > *hiszen* > *hisz* (de ez utóbbinak van jellegzetesen beszélt nyelvi, írásban általában nem jelölt *sz* alakja is).

Lazítási folyamatok – legalábbis egyes típusaik – mindenfajta hangzó beszédben előfordulnak, ám számuk a spontán, kötetlen beszélt nyelvben a legnagyobb, típusaik is a legváltozatosabbak.

Az informális, spontán, kötetlen beszélt nyelv – amint arról már volt szó – **beszédhelyzetbe ágyazott**, ez sok esetben **megkönnyíti a megértést**, így **egészen radikális lazítások is bejuthatnak** az informális beszélt nyelvben.

A lazítás elhatárolása más jelenségektől

1. A lazítás megkülönböztetendő az **emfatikum**tól. Az emfatikum a közlés tartalmi összetevője. Ezzel szemben a lazítás a realizációk szintjéhez tartozik: **a lazítás az artikulációs folyamat egészének vagy egyes elemeinek tartalomtól függetlenül eltérése az alapalak konvencionálizált, normatív formájához viszonyítva**. A lazítás nem érinti a közlemény fogalmi, tartalmi összetevőit.

Annyi megszorítás azért szükséges, hogy a lazításos alakok olykor tartalmilag mégis elkülönülnek valamelyest. A töltelékszókra kell itt gondolni, amelyek alakilag sokszor épp abban különböznek – standard formájukat tekintve – homonim változatuktól, hogy lazításos jegyeket mutatnak.

Pl. *Nem kell ezt ilyen bonyolultan csinálni, lehet egyszerűen is.* ↔ *Én ecen* <=> *egyszerűen* > *nem tudom, hogyan kellene ezt megoldani.* Az első mondatban az *egyszerűen* szó módhatározó, a másodikban nincs mondatrészi értéke, csupán töltelékszó.

2. Egyes szerzők a lazításos jelenségeket elhatárolják az alkalmazkodás jelenségeitől is, míg mások az alkalmazkodási folyamatokat is lazítási folyamatoknak tartják. Az alkalmazkodási jelenségek nyelvspecifikusak is lehetnek, míg a lazításos jelenségek nagyobb mértékben egyetemeseek. Ezenkívül – ahogy arról már volt szó – egy-egy fonéma alkalmazkodása mindig egy vagy több más fonémához történik; ezzel szemben a lazításos jelenségek nem vezethetők vissza valamely konkrét fonéma közvetlen hatására.

3. A lazítási folyamatok szembeállíthatók a feszítési folyamatokkal is. Ezek ellentétes irányban távolítják el a hangsort annak „ideális”, gondos beszédbeli, nem túl gyors, standard, „normatív” megvalósulásától. Míg a lazítási folyamatok könnyebb artikulációt és nehezebb megértést eredményeznek, addig a feszítési folyamatok célja a könnyebb megértés, még azon az áron is, hogy az artikuláció nehezebbé válik. (Ez azonban nem áll a mássalhangzó-betoldódás egyik esetére, a hiátus kitöltésére, amely inkább lazítási jelenségnek látszik: ezek nem teszik érthetőbbé a közlést, viszont könnyítik a kiejtést.)

A lazítási folyamatokat meghatározó tényezők

Amint az alkalmazkodási folyamatoknál is láttuk, a lazítási folyamatokra is áll, hogy egy részük a gondozott beszédben is bekövetkezik, más részük főként az ún. nem gondozott beszédre (a fesztelen és a lezser beszédre) jellemző, amely nem támaszt erős követelményeket az artikulációval szemben.

Szintén elmondható a lazítási folyamatokról is, az alkalmazkodási folyamatokhoz hasonlóan, hogy megjelenésüknek kedvez a gyors beszéd.

1. Redukció

Az artikulációs folyamat és a hangképzés egészét tekintve az élősóra – főként az informális beszédhelyzetekben – a *természetes*, gyakran pedig az *elnagyolt artikulálás* a jellemző, ami többek között különféle **redukciós jelenségekben** nyilvánul meg.

A redukcióban a szóalak eredeti szótagstruktúrája megmarad.

Hosszú és rövid hangok egyaránt redukálódhatnak, de részint más eredménnyel. A hosszú hangok redukálódásával rövid hangok keletkeznek. A rövidek redukálódásával egyfelől szintén keletkezhetnek (tisztá hangszínű) még rövidebb hangok, ún. ultrarövid hangok, másfelől pedig megváltozhat a hangok valamely fontos képzési jegye (a hosszúságon túl), és más hang (egy fonémán belül más „hangtípus” vagy más fonéma) jöhet létre, vagyis hangcsere következik be. Ezenkívül a redukció enyhébb válfajaként megváltozhat némileg a rövid hangok hangszíne anélkül is, hogy a hang fonemikus jellege megváltozna.

A felolvasáskor és a reprodukzív stíluskategóriában legjellemzőbb az erőteljes, intenzív artikulációs folyamat. A redukció legtöbb típusa tehát *mindenekelőtt épp a spontán, kötetlen beszélt nyelvre* jellemző, de a *gyors beszéd formálisabb változataiban is* megjelenhet, különösen a *rövidülés*.

A redukció egyedüli válfaja, amely a lassú gondozott beszédben is érvényesül, a *mássalhangzók rövidülése egy másik mássalhangzó szomszédságában*.

1.1. Hosszú hangok redukciója

A hosszú hangok redukciója időtartam-redukció, vagyis rövidülés. Fonetikailag a hosszú hang *időtartamának alkalmi csökkenéséről* van szó.

A csökkenés különböző mértékű lehet, a létrejövő hang nemcsak **rövid** lehet, hanem **félhosszú** is (de a hosszú – félhosszú – rövid hármasság is már sematizálása a valóságnak).

Fonológiai szempontból a rövidülési szabályok valamely fonémapár „*időtartam*“ *megkülönböztető ellentétének a feloldódására* vonatkoznak úgy, hogy a létrejövő fonéma *rövid*.

Ám a rövidülésnek van egy fonetikai válfaja is, amely nem érinti a fonológiai viszonyokat: a spontán beszédben a hosszú beszédhangok specifikus hangidőtartama eleve rövidebb, mint izolált ejtéskor vagy felolvasáskor, akkor is, ha nem történik fonológiai szinten rövidülés.

A specifikus időtartam elméleti fogalom; olyan alapidőtartamot fejez ki, amely a beszédképzés legsemlegesebb szintjén, közömbös érzelmi állapotban kijelentő mondatban jellemző a hangra.

Lehetséges, hogy a beszédhangok időtartam-rövidülése új jelenség. A magyar folyamatos beszédre valószínűsített specifikus hangidőtartamok átlagosan rövidebbek, mint amit a szakirodalomban több évtizeddel ezelőtt, mondatok ejtése alapján leírtak.

1.1.1. Mássalhangzó-rövidülés (degemináció)

A fonológiai értékű mássalhangzó-rövidülésnek két esetét kell megkülönböztetni: egy másik mássalhangzó szomszédságában a rövidülés a beszélt nyelv minden válfajában meglehetősen gyakori, magánhangzóközi helyzetben viszont a rövidülés a spontán, kötetlen beszélt nyelvre, ill. azon belül a nem gondozott beszédstílusra jellemző jelenség.

a) Mássalhangzó szomszédságában

Előfordul, hogy egy rövid mássalhangzó *elé* vagy *mögé* a szóban egy más képzésű hosszú mássalhangzó kerül. Ilyenkor a hosszú mássalhangzó a kiejtésben nagyon gyakran megrövidül, mégpedig a hangzó beszéd minden válfajában.

- *karddal* [kardal], *mondd* [mond], *szégyelld* [szégyeld], *forrt* [fort]; *jobbra* [jobra], *keddre* [kedre]; *doronggal* [dorongal], *találkozásunkor* [találkozásunkor], *gyorssá* [gyorsá], *törtté* [törté], *mondta* [montta] > [monta]
- *földtörvény* [föltörvény]
- *hallgat* [halgat], *hulldogál* [hulldogál]; *ujnyi* [ujnyi]
- *otthon* [othon], *pénzavar* [pénzavar] (inkább csak gyors beszédben, egyébként legalább félhosszú), *fennsík* [fensík], *fennhangon* [fenhargon]

- *adott belőle* [adod belőle]

Fonetikai szempontból a mássalhangzók rövidülésének fizikai mértéke a rövid mássalhangzóra jellemző időtartam (automatikus rövidülés) és az azt 50%-kal meghaladó érték közötti időtartamzónán belül (fakultatív rövidülés) alakul:

A rövidülés egyes esetekben homonímiát hoz létre.

- *szállnak* [szálnak] (ragos ige) ↔ *szálnak* (ragos fn), *tollnak* [tolnak] (ragos főnév) ↔ *tolnak* (ragos ige), *vállnak* [válnak] (ragos főnév) ↔ *válnak* (ragos ige), *varrnak* [varnak] (ragos ige) ↔ *varnak* (ragos főnév)
- *élccel* [élcél] (ragos főnév) ↔ *élcél* (ige), *érvvel* [érvel] (ragos főnév) ↔ *érvel* (ige), *gipszel* [gipszel] (ragos főnév) ↔ *gipszel* (ige), *kedvvel* [kedvel] (ragos főnév) ↔ *kedvel* (ige), *nyelvel* [nyelvel] (ragos főnév) ↔ *nyelvel* (ige)
- *áldd* [áld] (pl. *áldd a sarat*) ↔ *áldd* [áld] (pl. *áldd meg a magyart*) ↔ *áld* (pl. *Isten nem átkoz, hanem áld*); *toldd* [told] (felszólító mód) ↔ *told* (kijelentő mód) ↔ *told* (a *tol* ige felszólító módja); *mond* [mond] (felszólító mód) ↔ *mond* (kijelentő mód)

Automatikus a rövidülés a **explozívák** találkozásakor.

- Az *Ebül jött pénz ebül vész el* mondatban a *tt* időtartama 98 ms, ami lényegében a rövid *t* átlagának felel meg, ez ugyanis 95 ms.
- *laktól* [laktól] vagy [laktól]

Nem feltétlenül következik be a rövidülés, ha akár **maga a hosszú mássalhangzó**, akár a **szomszédja zengőhang**.

- *öt traktor* [öt traktor], *párttag* [párttag] vagy [párttag], *tart tőle* [tart tőle] vagy [tar tőle]
- *tankként* [tankként] vagy [tanként], *combból* [combból] vagy [comból]
- *sakkra* [sakra] vagy [sakkra], *mennybe* [menybe] vagy [mennybe]
- *kész sznob* [kész sznob] vagy [ké sznob]

Egyáltalán nincs rövidülés a lassú gondozott beszédben, ha az érintett hosszú mássalhangzó előtt **nem-nazális zengőhang** áll.

- *talppont* [talppont], *szerb bor* [szerb bor], *sztrájkkor* [sztrájkkor], *sért talán* [sért talán]
- *kulcsosomó* [kulcsosomó] vagy fesztelen beszédben [kulcsosomó]

Szintén elmarad a rövidülés, ha az érintett hosszú mássalhangzót likvida követi.

- *széppróza* [széppróza], *legkritikusabb* [lekkritikusabb], *kissrác* [kissrác], *két tragédia* [két tragédia]
- *ízletes slambuc* [ízletes slambuc]

Elmaradhat a rövidülés akkor is, ha az **értelem-megkülönböztetés** előtérbe kerül.

- *Ki tréfált meg?* (ti. téged): *Kit tréfált meg?* (ti. ő)
- *Ha venni, eladni, hirdetni akar, ne maradjon hallhatatlan.* (a Magyar Rádió önreklámja)

Függ a rövidülés mértéke attól is, hogy tartalmaz-e a hosszú mássalhangzó **morfémahatárt**. Jelentős a rövidülés, ha a hosszú mássalhangzót **nem tagolja morfémahatár**.

- *sokkhatás*

Enyhébb fokú a rövidülés, ha *morfémahatár tagolja*.

- *szép plakát*

b) Magánhangzóközi (intervokális) helyzetben

A nem gondozott beszédben két magánhangzó közt is lerövidülhet a mássalhangzó. Az ilyen rövidülésnek vannak lexikalizált esetei, amelyek nem kötődnek kifejezetten a mindennapi beszélt nyelvhez. Ilyenek például a következők:

Idegen szavakban

Az írásformához képest több idegen szóban „rövidül” a mássalhangzó ejtése, méghozzá nem egy esetben nemcsak a nem gondozott beszédben, hanem valószínűleg a gondozottban is.

- *kommandó* [komandó] ■ *kommunikáció* [komunikáci^o], *kommunikátornak* [komunikátornak], *kommunista* [komunista]
- *konnektor* [konektor]
- *ballon* [balon], *milliméter* [miliméter], *brillíroz* [brilíroz] ■ *millió* [milí^o], *kolléga* [kolléga], *kolléganőm* [koléganőm], de: *kollégák* [kolégák] – lexikalizálódott
- *asszisztens* [aszisztens] ■ *asszimilációjának* [aszimilációjának]
- *terror* [terror], *arrogáns* [arogáns] ■ *korrekt* [korekt]
- *aparátus* [aparátus]

Lehetséges, hogy sok esetben történetileg nincs is szó rövidülésről, az érintett mássalhangzó talán sosem volt hosszú, csak az átvevő nyelvből származó írásforma sugallja ezt.

Az 1983. évi új helyesírási szabályzat szentesítette néhány szó rövid mássalhangzós ejtését, azóta ezek rövid betűvel (kettőzés nélkül) írandók.

- *mamut, konkurencia, konkurens, briliáns*

Nem idegen szavakban

A gondozott beszédben nem idegen szavakban inkább csak kivételesen fordul elő magánhangzó-közi helyzetben mássalhangzó-rövidülés.

- *mennyezet* [menyezet], *varrógép* [varógép]
- *forró* [fóró] (időtartamcsere)

Tendenciaként rövidül viszont *á* előtti helyzetben, bár a rövid alakok mellett a hosszúak is élnek a gondozott, s részben a nem gondozott beszédben is:

- *álok* [álok], *álmás* [álmás], *álás* [álás], *álam* [álam] ■ *kiállítva* [kiállítva], *önálló* [önná-ló], [önáló]

- *szállunk* [szálunk], *szállás* [szálás], *szálloda* [száloda], *szállingózik* [szálingózik]
- *mállik* [málik], *mállott* [málott]
- *vállam* [válam], *vállal* [válal], *vállalat* [válalat] > [vátat], *vállalásos* [válalásos], *vállalt közösségek* [válalt]
- *szakállá* [szakála], *szakállas* [szakálás]
- *istálló* [istáló]

A spontán, kötetlen beszélt nyelvben nagy számban fordulnak elő alkalmi mássalhangzó-rövidülések, minél gyorsabb a beszédtempó, annál inkább. Néhány példa élőnyelvi lejegyzésekből:

Szó-tőben

- *összegrundolnak* [öszegrundolnak], *összehasonlító* [öszehasoito], *összehasonlítás* [öszehasítás], *összehasonlítható* [öszehasoitható]
- *akkor* [akor], *efféle* [eféle], *annyi* [anyi], *menyire* [menyire], *menyiségét* [menyiségét], *menyiségileg* [menyiségileg]
- *illetve* [ilvetve], *jelleget* [jelegű], *jellemzőit* [jelemzőit], *vallás* [valás], *vallási* [valási], *vallásos* [valásos], *vallásosság* [valásosság], *vallásgyakorlat* [valásgyakorlat]
- *egyértelműen* [egyértelműen] (rövid gy), *egyértetés* [egyertétés] (rövid gy), *együttműködés* [együtműködés] (rövid gy), *együtműködő* [együtműködő] (rövid gy)

Tőmorféma és toldalék határán

- *abban* [aban], *ahhoz, hogy* [ahosz hogy], *ehhez* [ehez], *arra sincs* [ara sincs], *ennek a folytatása* [enek a fojtatása], *akkor* [ako]
- *csináljuk* [csinájuk], *reméljük* [reméjük], *próbáljuk* [próbájuk], *megpróbáljuk* [mekpróbájuk], *köszönjük* [köszönyük]
- *képpel* [képel], *kerettel* [keretel], *megközelítéssel* [mekközelítéssel]
- *tulajdonképpen* [tulajdonképen]
- *kellene* [kelene], *kisebbségi* [kisepségi]

Összetételi tagok határán

- *kontaktusónak* [kontaktuzónak], *köszereplők* [kösz^{sz}ereplők], *lemezsorozat* [lemešorozat]
- *neadjisten* [neagyisten]

Ide tartozik egy-egy látszólag törléses eset is, pl. a jól ismert *mit csinálsz* [micsinálsz] szókapcsolatban. Itt feltehetőleg nem a *t* esett ki, hanem a teljes hasonulással keletkezett hosszú *cs* rövidült meg: [mit csinálsz] > [mics csinálsz] > [mi csinálsz]. Mivel a két szó fuzionált, annak ellenére, hogy az akadémiai helyesírás különírja, úgy tekintjük, mintha szervesen összetételről lenne szó (azért soroltuk az összetételi tagok határán bekövetkező rövidüléshez).

- *mit csinálsz* [micsinász]

Szóhatár előtt

- *lesz az ünnep* [lesz (.) az ünnep], *lesz egy szakképzési...* [lesz ety szakképzési forma] (rövid sz)

Szóhatáron

- *hadd térjek még ki* [hat térjek mé ki],

c) Abszolút szóvégi helyzetben

Abszolút szóvégi helyzet szigorúan véve csak olyankor áll fenn, amikor a tényszó után *szünet* vagy *elhallgatás* következik, hiszen ha a következő szó magánhangzóval kezdődik, a rövidült mássalhangzó valójában magánhangzóközi helyzetben van.

Gondozott beszédben ritka a rövidülés abszolút szóvégi helyzetben. Rendszerszerűen kiterjed az olyan szavakra, amelyekben a szóvégi *ll*-et *á* előzi meg (de a rövidülés, amint fentebb láttuk, nem korlátozódik a szóvégi helyzetre).

- *áll* [ál], *száll* [szál]; *váll* [vál], *szakáll* [szakál]
- *kell* [kel]

- *hallgatni kell* [halgatni kel (.)], *naponta kell* [naponta kel (.)]
- *közeledett (a vonat)* [közeédēt]
- *helyett* [hejet (.)]
- *szó esett már* [szó eset (.) már]

A spontán, kötetlen beszélt nyelvben sok más szóban is előfordul.

1.1.2. Magánhangzó-rövidülés

A magánhangzó-rövidülés elsősorban a spontán, kötetlen beszélt nyelvben gyakori, de egyáltalán nem kizárólagosan ott fordul elő. A spontán, kötetlen beszélt nyelven belül elsősorban a nem gondozott és a gyorsabb gondozott beszédre jellemző, de előfordul a lassú gondozott beszédben is.

A lassú gondozott beszédben meglévő „rövidülés” sokszor csak látszólagos, ill. csak történeti szempontból rövidülés, mert a beszélt nyelvben valójában a rövid változat a normatív, csak éppen a helyesírás nem ezt rögzíti. Ilyen esetekben Nádasy Ádám nyomán **az írás csapdájáról** beszélhetünk.

Mivel kifejezetten erre a kérdésre irányuló hangtani kutatásokról nem tudunk, nem is vagyunk képesek egymástól egyértelműen elválasztani a valódi, élő rövidülést a történeti értelemben vett rövidüléstől.

a) Felső nyelvállású magánhangzók rövidülése

Amint azt tanultuk, a rövid és a hosszú magánhangzók közt a felső nyelvállásúak esetében a legkisebbek a fonetikai különbségek: ezek jobbra az időtartam eltérése korlátozódnak. Ezért érthető, hogy a felső nyelvállású magánhangzókban nagy az

időtartambeli ingadozás, mind az egyes dialektusokban (pl. nyelvjárásokban), mind pedig az egyes regiszterekben, különösen stílusváltozatokban (vagyis a formális és a nem formális, ill. a gondozott és a nem gondozott beszédben).

A rövidülés egyes esetei megvannak a lassúbb gondozott beszédben is, de a rövidülés sokkal inkább a gyorsabb gondozott beszédre és a nem gondozott beszédre jellemző. Egyaránt előfordul a rövidülés hangsúlyos és hangsúlytalan szótagban, de úgy tűnik, mintha a rövidülés hangsúlyos szótagban inkább lexikalizálódott (azaz konkrét lexémához köthető volna), míg hangsúlytalan szótagban általánosabb.

Hangsúlyos szótagban

- *húszas* [huszas], *húgom* [hugom], *útiköltség* [utikölcség], *útiokmány* [utiokmány], *útilapu* [utilapu], *újság* [ujság], *újdonság* [ujdonság], *úttörő* [uttörő], *úton* [uton], *nyújt* [nyujt], *gyűjt* [gyujt]
- *úgy tetszik* [utteccik], *úgynevezett* [ugynevezet + msh], *új zöld könyv* [uj]
- *színház* [szinház], *vízi* [vizi], *színű* [szinű], *ízlés* [izlés] ■ *kíváncsiak* [kiváncsiak]
- *így talán beleférek* [ity (.) talám beleférek], *címeket* [cimeket], *(magyar nemzeti) szín* [szin], *(megjelenjen a) színen* [szinen], *szíves* [szíves], *kísérletek* [kiséetek], *ízlésorientáció* [izlésorientáció] *Csikszeredában* [Csikszeredában], *típus* [tipus]
- *hűvös* [hüvös]
- *tűnt* [tünt], *fűződik* [fűződik], *műhelyek* [mühejek], [mühejek], *működésére* [működésére], *működnek* [működnek], *művelődési* [művelődési], *gyűjtők* [gyűjtők], *gyűjteménynek* [gyűjteménnek]

Ezek egy részében nem annyira rövidülésről, mint az írás csapdájáról van szó, mivel a hosszú változatok gyakorlatilag nem használatosak még a gondozott beszédben sem.

Hangsúlyos-hangsúlytalan szótagban

Ide azokat a példákat soroltuk, amelyek a rövid magánhangzót tövükben tartalmazzák, így sokszor hangsúlytalan helyzetben van a rövidülő magánhangzó. Szintén ide soroltuk azokat a lexémákat is, amelyekben elvileg hangsúlyos szótagban van a magánhangzó, ám mivel a példa hangsúlyszakaszon belül fordul elő, valójában hangsúlytalan helyzetben van az érintett magánhangzó.

- *határon túli* [határon tuli], [határontuli], [határontui]
- *eltűnik* [ētünik], *megszűnés* [mekszünés]
- *elítélteknek* [elitélteknek], *helyszíni* [hejszini], *kérdőíves* [kérdőives]

Hangsúlytalan szótagban

A hangsúlytalan szótagban bekövetkező rövidülés az esetek egy részében többi magánhangzóban következik be, más esetekben pedig toldalékokban. A toldalékok egységes viselkedésre való törekvése elősegítheti a rövidülés analógiás (azaz már nemcsak hangtani indítékokkal magyarázható) terjedését.

- *kultúrát* [kulturát], *kultúrnemzeti* [kulturnemzeti]
- *koszorú* [koszoru]
- *hosszúak* [hosszuak], *szomorúan* [szomoruan]

- *interjúk* [interjúk], *mélyinterjúk* [méjinterjúk], *irodalomközpontúság* [irodalomközpontúság]
- *korszerű* [korszerű], *példaértékű* [példaértékű]
- *véletlenszerűen* [véletlenszerűen], *keserűen* [keserűen], *valószínűleg* [valószínűleg]
- *egyszerűen* [etyszerűen], *kétnyelvűség* [kétnyelvűség], *kétnyelvűségben* [kétnyelvűségben], *magyarnyelvűséghez* [magyar nyelvűséghez]
- *tanítás* [tanítás] ■ *épített ki* [épitet ki], *kiállítva* [kiállítva], *közelítés* [közelítés], *megjelenítés* [megjelenítés]
- *diszciplína* [diszciplína]

Nem jellemző viszont a rövidülés az egyszótagú szavak magánhangzójára, legalábbis a nem túl gyors beszédben.

- *bú, fű, sí*

b) Középső nyelvállású magánhangzók rövidülése

A középső nyelvállású magánhangzók rövid és hosszú párja nemcsak időtartamban különbözik, hanem hangszínből is: a rövid változat (*ĕ, o, ȑ*) egyharmad nyelvállásfokkal zártabb a hosszúnál (*é, ó, ő*). A nagyobb különbség miatt a középső nyelvállásúak rövidülése – főleg a gondozott beszédben – jóval ritkább, mint a felső nyelvállásúaké, ám a fesztelen és különösen a lezser beszédben ez is nagyon gyakori.

Illabiális palatális magánhangzó

A középső nyelvállású, illabiális hosszú *é* elég gyakran rövidül, különösen a gyorsabb és a nem gondozott beszédben. Az *é* rövidülésével a szokásos zárt *ĕ*-nél egyharmad nyelvállásfokkal zártabb [ẹ̆] jön létre.

Ezt az átiratokban az egyszerűség kedvéért az egyszerű zár *ĕ* jelével jelöljük, itt azonban a pontosság kedvéért megkülönböztetjük tőle.

Hangsúlyos szótagban

- *én* [ẹ̆n], *étterem* [ẹ̆tterem], *érthetetlen* [ẹ̆rthetetlen] vagy [ẹ̆rtetetlen]
- *és* [ẹ̆s], [ĕs]
- *például* [pẹ̆ldául] ■ *például* [pẹ̆ldául], [pĕldául]
- *éppen* [ẹ̆ppen]
- *kérdőíves* [kẹ̆rdőives], *részt vevő (mekfigyeléseket)* [rẹ̆szvevő]

Hangsúlyos-hangsúlytalan szótagban

- *egyrészt* [egyrẹ̆szt], *harmadrészt* [harmadrẹ̆szt], *kistérségeket* [kistẹ́rségeket]

Hangsúlytalan szótagban

- *egész kutatás* [egẹ̆sz kutatás]

- keménység [keménység]
- *kistérségeket* [kistérségeket], *intézmények* [intézmények], *könyvgyűjteménynek* [könyvgyűjteménynek], *kísérletek* [kísérletek], *történik* [történik]
- *nyelvészeti* [nyelvészeti]
- *beszélni* [beszélni], [beszélni]
- *népeknél* [népeknél]; *szeretném* [szeretném]
- *helyzetének* [helyzetének], *közepén* [közepén]
- !!! *problémái* [problémái] – ez valószínűleg lexémavariáns, nem rövidülés

Labiális magánhangzók

A középső nyelvállású labiális hangok is rövidülhetnek, szintén általában megtartják eredeti hangszínüket, vagyis zártabban ejtődnek eredendően rövid megfelelőiknél: [ɔ], [ø]. A jelenség egyaránt bekövetkezik hangsúlyos és hangsúlytalan szótagban, de úgy látszik, hangsúlyos helyzetben inkább a gyakoribb lexémákat érinti, míg hangsúlytalan helyzetben az érintett lexémák köre tágabb, legalábbis a nem túl gyors beszédben.

Hangsúlyos szótagban

- *szóval* [szoval]
- *ócskapiac* [ɔcskapi¹ac], *kórház* [kɔrház], *szórványos* [szɔrványos], *adódóan* [adɔdɔan], de: *szóval* [szoval]
- *jó* [jo]
- *óvatos* [ovatos] (lehetséges, hogy lexikalizálódott)
- *öt* [öt], *főleg* [főleg]
- *őrmester* [örmester], de: *óvoda* [ovoda]
- *ha őszinték vagyunk* [ha őszinték vagyunk]
- *tőlem hallani* [tölem]

Hangsúlytalan szótagban

- *bölcsöde* [bölcso¹de]
- *erősödjön meg* [eröso¹gyöm meg], *erőteljesen* [eröte¹jjesen], *előadásokból* [előad¹asogbol], *előkészítése* [előké¹szítése], *elsősorban* [első¹sorban], *felsőoktatási* [felső¹oktatási], *attól függően* [attól¹ függően], *kérdőivekről* [kérdő¹ivekről], *kérdőíves* [kérdő¹íves]
- *előtt* [előtt], *először* [elősször] (időtartamcserével), *belőle* [belöle]
- *először is* [először is], *utólagos* [utolagos]
- *következő* [következő], *különböző* [külömbözö], [küömbözöà], *művelődési* [művelö¹dési], *nyilvánvalóan* [nyilvánvalóan], *összehasonlító* [összehaso¹ito], *részt vevő (mekfigyeléseket)* [rész¹vevö], *szülőföld* [szülőföld], *valószínűleg* [valosz¹ileg]
- *szociológia* [szociolö¹gi'a]

A hangsúlytalan szótagban történő rövidülésen belül külön alcsoportot alkotnak a középső nyelvállású labiális magánhangzót tartalmazó helyragok.

- *-ból/-ből* [-bol/-bö¹l]: *ebből* [ebbö¹l], *ezekből* [ezegbö¹l], *kérdésekből* [kérdésegbö¹l], *szemszögből* [szemszög¹bö¹l]
- *-tól/-től* [-tol/-tö¹l]: *kapcsolatoktól* [kapcsolatok¹tol]; *negyvenötötől* [negyvenöt¹töl], *végétől* [végétö¹l]

- *-ról/-ről* [-rol/-röl]: *mozgásokról* [mozgásokrol], *deportálásról* [deportálásrol], *válláról* [vállárol] (sic); *arról* [arrol], *erről a területről* [erröl a területről], *erről a kérdésről* [erröl a kérdésről], *műhelyről* [műhejről], *kisebbségeiről* [kissepségeiröl], *amelyről* [amejről], *helyzetről* [hejzetröl], *projektekéről* [projektekrol], *jellegről* [jellegről], *lehetőségekről* [le^otőségekröl], *vallásosságról* [valásosságröl]

E helyragok különállása fonetikailag abban mutatkozik meg, hogy annak ellenére, hogy az *ó*, *ő* lazításos rövidüléséből a hosszúnak megfelelő zártságú [o̞], [ö̞] szokott létrejönni, ezekben a ragokban az eredendően rövid *o*, *ö* hangoknak megfelelő nyíltságú *o-t*, *ö-t* találunk.

c) Alsó nyelvállású magánhangzók rövidülése

Az á rövidülése

Az *á* magánhangzóban gyakori a rövidülés; a folyamat eredménye nem esik egybe egy másik fonémával: az *á* rövidülésével illabiális [ã] jön létre. Ez a tény elő is segítheti a rövidülést, mivel a rövidülés így nem vagy kevésbé megy az érthetőség rovására. Ha pl. a *hát* szóban lerövidül a magánhangzó, az továbbra is jól megkülönböztethető marad a *hat* szótól, mivel a *hát*-ból rövidült *hat*-ban a magánhangzó illabiális marad: [hãt].

Ezt a hangot az átiratokban is jelöljük. Szabályszerűen az illabiális [ã] hangot jelző betűn a pont fönt van, ám mivel a Word alapbetűkészletében ilyen betű nincs, az egyszerűség kedvéért egy olyan karaktert használhatunk helyette, amelyben a pont a betű alatt található: [ạ̃].

A nem túl gyors beszédben főleg gyakran előforduló elemek esetében tapasztalunk rövidülést. (Vagy általában a magyar nyelvben gyakran előforduló elemekben, vagy a magyar nyelv bizonyos regisztereiben gyakran előforduló elemekben.)

Hangsúlyos szótagban

- *általános* [általános], *áttekinthető* [áttekinthető] vagy [áttekinetű]
- *hát* [hãt], *már* [mã]
- *második* [mãsodik]

Hangsúlyos-hangsúlytalan szótagban

- *ezerkilencszáz...* [ezerkilencãsz... + zgt]

Hangsúlytalan szótagban

- *tehát* [tehãt], [teãt], [t^oãt], [tãt], [tã¹]
- *vásárváros* [vásãrvãros], *ajánlat* [ajãllat]
- *forrásháttere* [fõrãshãttère], *határon túli* [hatãron tuli], [hatãrontuli], *táborozás* [tãborozãs], *társadalomtudományos* [tã^rsomtudomãnyos], *tudományos* [tudomãnyos], [tudomãnyos], [tu-dõ^os]
- *azt mondanám* [aszmondanãm], *látják* [lãttyãk]

Az ā és az ē rövidülése

Az $a + l$, ill. $a + r$ hangkapcsolatból pótlónyúlásos törléssel (részleges törléssel) keletkezett [ã], valamint az $e + l$, ill. $e + r$ hangkapcsolatból pótlónyúlásos törléssel (részleges törléssel) keletkezett [ē] szintén rövidülhetnek, mindenekelőtt a gyors beszédben. Ennek eredményeképpen rövid labiális a , ill. e hang jön létre.

- *elsősorban* [èsosorban], [esősorban], [esösö'ban]
- *nyelvészeti* [nyevészeti], *nyelvhasználatot* [nyéfhasználatot]
- *emeltem ki* [emètém ki]

Ugyanakkor ez a változás úgy is tekinthető, mint az l törlése, s legfőljebb a kontextusból dönthető el, hogy melyik folyamat valószínűbb (pl. annak alapján, hogy a beszélő általában alkalmazza-e ezt a pótlónyúlásos törlést, vagy nem; ha sűrűn alkalmazza, akkor a rövid a , e inkább rövidülés eredménye, ha nem nagyon alkalmazza, viszont gyakori nála más helyzetben is az l törlése, akkor inkább itt is l -törlésről lehet szó).

Ez a fonológiai folyamat tehát kétféleképpen is levezethető: 1. *első* [első] > [ēső] > [eső] vagy 2. *első* [első] > [eső].

1.2. Rövid hangok redukciója

1.2.1. Ultrarövid hangok keletkezése

A rövid hangok redukálódásának egyik módja abban áll, hogy e hangok *szokásos időtartama tovább csökken*, anélkül azonban, hogy hangszínük érezhetően megváltozna, bár előfordulhat, hogy egyes ilyen hangok némileg „elmosódottabban” hangzanak.

Az ilyen ún. **ultrarövid** ejtést az érintett hangot jelölő betű indexálásával jelöljük.

a) Ultrarövid mássalhangzók keletkezése

A mássalhangzók esetében nehezebb különbséget tenni az ultrarövid és a hangszínükben redukált ejtés között; mindenesetre az akusztikai benyomás nemegyszer az, hogy a mássalhangzó a hangsorból nem tűnik el, de alig észlelhető.

- *tehát* [te^hát], [tá^t]
- *nagyon* [nagyon] > [najon] > [na'on] > [naon]
- *foglalkozik* [foglala^lkozik], *publikált változata* [publiká^t változata], *intézmények* [intēzmē^{ny}ek]

Azzal a kérdéssel, hogy az „ultrarövid” akusztikai benyomás milyen mértékben tudható be e mássalhangzók rövidebb időtartamú hangoztatásának és milyen mértékben más tényezőknek, most nem foglalkozunk, csupán annyit jegyzünk meg, hogy a mássalhangzók más-más típusában más-más lehet a helyzet. A zengőhangok vagy a spiránsok időtartama nyilván könnyen változtatható, tehát itt valóban szó lehet tényleges rövidülésről.

De még ezeknél is adódhat az „ultrarövid” benyomás más tényezőből. Pl. az *r* esetében szó lehet a hang kevesebb perdülettel vagy réshangként való ejtéséről, vagyis hangszínváltozásról.

- *elsősorban* [esöso¹ban], *ott tartottunk* [otta¹totunk]

Még inkább hangszínredukcióról lehet szó az explozíváknál, hiszen a felpattanást nyilván nem lehet rövidíteni.

- *hogyan határozom én ezt meg* [hogy határozom én esz¹ meg]

Végül pedig az esetleges hangszínváltozás együtt járhat a rövidebb ejtéssel, vagyis a két jelenség nem mindig áll szemben egymással.

A kérdésnek számunkra nincs gyakorlati jelentősége, mivel a redukciós hangszínváltozást átírási rendszerünk nem jelöli.

b) Ultrarövid magánhangzók keletkezése

A magánhangzók ultrarövid ejtése könnyebben megkülönböztető a hangszínváltozással járó centralizácitól, bár a két jelenség érintkezik is: a centrálisan ejtett hang is lehet ultrarövid ejtésű.

Mássalhangzóközi helyzetben

Mássalhangzóközi helyzetben a redukálódó magánhangzó nem „interferál” a mellette álló mássalhangzókkal.

- *kukorica* [kukorica] > [kuk^orica] > [kukrica]
- *jártatok* [járt^atok],

Magánhangzó után

Az esetek egy részében a redukálódással létrejövő ultrarövid magánhangzó nem „interferál” a mellette álló másik magánhangzóval.

- *tehát* [t^eát], [t^éát]
- *kapcsolatos* [kapcs^oatos], *kapcsolatot* [kapcs^oatot], *tapasztalatokat* [tapaszt^atokat], *hamarosan* [hama^osan], *jelentőségű* [je^entőségű], *egyszerűen* [etyszer^üen], *köszönöm* [köszö^öm], *lehetőségek* [le^eségek], *lehetőségekről* [le^etőségekről]

Ha az ultrarövid ejtésű magánhangzó felső (vagy olykor középső) nyelvvállású, siklóhanggá (félhangzóvá) válhat, ami által két magánhangzó kapcsolatából diftongus keletkezik.

A folyamat a nem gondozott beszédre jellemző, de az *a + u* hangkapcsolatból gondozott beszédben is létrejöhet diftongus.

Jellemzőbbnek látszik a záródó diftongusok létrejötte:

- *autó* [autó] > [au̯tó], *tautológia* [tautológia] > [ta̯utológia], *kalauz* [kalauz] > [ka̯lauz]
- *kaleidoszkóp* [kaleidoszkóp] > [ka̯leidoszkóp], *eleinte* [ele'inte] > [e̯leinte]
- *Európa* [Európa] > [E̯urópa]
- *lőugrás* [lőugrás] > [lő̯ugrás]

Előfordulhatnak azonban nyitódó diftongusok is a nem gondozott beszédben:

- *Mária* [Mária] > [Ma̯ria]
- *aktuális* [aktuális] > [ak̯tuális]

A magánhangzóközi helyzet különösen kedvez a siklóhang kialakulásának.

- *Garay utca* [garai ucca] > [ga̯rai ucca]

Itt jegyezzük meg, hogy a siklóhanggá vált magánhangzó gyakran törölődhet, s pótlónyúlással hosszú magánhangzó jön létre.

- *autó* [autó] > [au̯tó] > [ātó]
- *Európa* [Európa] > [E̯urópa] > [ērópa]

1.2.2. Redukciós hangcsere

A redukciós hangcsere során – amint neve is mutatja – a redukálódó hang fonetikailag jelentős mértékben átalakul: vagy úgy, hogy **fonológiai jellege** is megváltozik, azaz a beszédhang valamely jegyének megváltozásával a hang egy másik fonémával esik egybe, vagy úgy, hogy az adott fonémán belül egy szabad füllel is jól megkülönböztető másfajta „hangtípus” jön létre (olyan hang, amely pl. más nyelvekben önálló fonémaként is használatos).

Ebben a redukciós hangcsere emlékeztet az alkalmazkodásra. A kettő közti különbség az, hogy a redukciós hangcsere nem egy vagy több szomszédos vagy távolabbi konkrét hang indukáló hatására történik, mint ahogy azt az alkalmazkodási folyamatoknál láttuk.

a) Redukciós mássalhangzócsere

Ilyen értelemben vett mássalhangzó-redukcióról akkor beszélünk, amikor egyes mássalhangzók ejtésében *egy vagy több képzőmozzanat megváltozik*, maga a mássalhangzó *nem szűnik meg, csupán hangcsere következik be*, melynek következtében vagy jelentősen megváltozik a hang fonetikai jellege (azaz egy másik „hangtípus” jön létre), vagy a hangnak a fonológiai jellege is megváltozik (azaz egy másik fonéma keletkezik).

Ez a szabály is a spontán, kötetlen beszélt nyelvben érvényesül.

aa) Explozívák spirantizálódása

A folyamatban a *b*, *gy*, *g* zöngés explozívák vesznek részt; ezek a nem gondozott beszédben, különösen annak lezser válfajában spirantizálódhatnak. A spirantizálódás következtében a *b* helyén [β], a *gy* helyén *j*, a *g* helyén pedig [ɣ] jelenik meg. A folyamat elsősorban magánhangzóközi helyzetben megy végbe, de akadnak példák arra is, hogy mássalhangzó előtt is bekövetkezik.

A b spirantizálódása

Mivel a mai magyarban nincs bilabiális zöngés spiráns, a *b* lenizálódásával önálló fonémaként nem élő [β] jön létre (azaz új „hangtípus”, de nem új fonéma).

Ez a spirantizálódás végbemehet magánhangzóközi helyzetben, és olykor mássalhangzó előtt is.

Magánhangzók közt

- *kukába* [kukáwo]
- *szabadság* [szaβaccság], [sza^βaccság]

Mássalhangzók előtt

- *ablak* [aβlak] vagy [a^βlak]

A gy spirantizálódása

A *gy* spirantizálódása magánhangzóközi helyzetben megy végbe, s a magyar fonémarendszerben megtalálható *j* hang létrejöttét eredményezi.

- *nagyon* [najon], *nagyot* [najot]
- *igen örülök* [ijën], *vagyis* [vajis]
- *vagyok* [vajok]
- *megyek* [mejek], *egyetem* [ejetem]

Talán ide tartozik az alkalminak látszó *mondjuk* [mojuk] alak is, amely úgy keletkezhetett, hogy a szokásos palatalizációs összeolvadás [monygyuk] után nagyon gyors beszédben a nazális törlődött [mogyuk], a megmaradt [gy] pedig [j]-vé lenizálódott.

A spirantizálódással keletkezett *j* jelentkezhethet „gyöngébb”, alig észlelhető formában, amit ultrarövid megvalósulásnak tekintünk, és indexálással jelzünk az átíratban. Az ultrarövid változat átmenetet képez a fonéma teljes eltűnése, azaz a teljes törlés felé.

- *nagyon* [na^jon]

- *megyek* [me^ɰɛk], *egyetem* [e^ɰɛtem]
- *nem hiszem, hogy ismeri* [ho^ɰ]

Az ultrarövid megvalósulás gyakoribb lehet, mint ahogy a példák sugallják, ugyanis könnyen előfordulhat, hogy az átírók nem figyeltek föl a *j* gyöngébb ejtésére, és így nem is jelölték ezt a megvalósulást.

A g spirantizálódása

A *g* spirantizálódása magánhangzóközi helyzetben történik, de mássalhangzó előtti helyzetben is van rá élőnyelvi példánk; a hangsorban a mai magyarban fonémaként szintén ismeretlen [ɣ] jelenik meg.

Magánhangzók közt

- *végig* [véɣig] vagy [vé^ɰig]
- *hanyagol* [hanyayɔl], *fogalom* [foɣalom]
- *hát igen* [há iɣen], *igen sokat* [iɣen], *igen korán* [iɣɛn korán]
- *végül is* [véɣül is]
- *fogunk* [foɣuŋk]
- *segítség* [seɣiccség], *leglogikusabb teória* [legloɣikusap teória]
- *még egyszer* [méɣ éccör], *sok nekik* [nëɣik], *maguknak* [maɣuknak]

Magánhangzók közt

- *meg volt* [mëɣ]

ab) Affrikáták spirantizálódása (deaffrikálódás)

A *dzs*, *cs*, *dz*, *c* affrikáták deaffrikálódhatnak, különösen mássalhangzóközi helyzetben, de olykor magánhangzóközi helyzetben is. A folyamat eredményeként a magyar fonéma-rendszerben is meglévő, homorgán spiráns keletkezik (*dzs* > *zs*, *cs* > *s*; *dz* > *z*, *c* > *s*).

A mássalhangzóközi deaffrikálódás a gondozott beszédben is végbemegy, a magánhangzóközi a nem gondozott beszélt nyelvre, különösen a lezser nyelvre jellemző.

Mássalhangzóközi helyzetben

- *tartsd* [tarzsd]
- *kulcsosomó* [kulcsomó], *narancsdzsúsz* [naranzsdzsúsz]

Magánhangzóközi helyzetben

- *bizottság* [bizosság], *szabadság* [szaβasság].

ac) Spiráns approximánsná válása (approximálódás)

A folyamat során a labiodentális *v* a közmagyar fonémarendszerben ismeretlen bilabiális [β]-vé válik. A változás lényege nem a képzéshely megváltozása, hiszen ez nem tenné érthetővé, miért van szó lenizálódásról, gyöngülésről. Tudni kell azonban, hogy a *w* nem spiráns, mint a *v*, hanem ún. **approximáns** („közelítőhang”), amely bizonyos hangtani helyzetekben siklóhangként (félmagánhangzó, ang. „glide”) nyilvánul meg.

A beszédhangok áttekintése során nem beszéltünk az approximánsok kategóriájáról, pedig ebbe sorolható a magyar fonémák közül a *j*.

A *j*-t mi a spiránsok közt tartottuk számon, pedig valójában a *j* nem igazi spiráns, mivel a nyelvhat nem kerül olyan közel a kemény ínyhez, hogy rést alkosson, hanem csak *közelíti* ezt a helyzetet (zöngétlen párja, a [ɟ] viszont igazi réshang), s így a levegő viszonylag akadálytalanul áramlik ki a szájcsatornából.

Ebből következően a *j* képzésekor nem is keletkezik zörej, s így a *j* erősen vokalikus jellegű zengőhang. Ezért nevezik a *j*-t félmagánhangzónak vagy siklóhangnak (ang. glide) is, és egyesek az *ajtó*-, *vaj*-féle szavakban az *aj* betűkapcsolattal írt hangot fonetikailag – ha nem is fonológiai – [aj]-féle diftongusként értelmezik.

A [β] ejtése során a két ajak közelít egymáshoz, de nem annyira, hogy résről beszélhessünk; nem is jön létre sűrűlódás, így tehát a *w* nem zörejh hang, hanem szintén erősen vokalikus jellegű zengőhang.

Amint a *j* jellegét tekintve az *i* magánhangzóhoz áll közel, csak éppen nem alkot szótagot, úgy a *w* az *u* magánhangzóval mutat erős rokonságot, csak éppen nem szótagalkotó.

Ismerve tehát a *w* és a *j* fonetikai tulajdonságait érthetővé válik, miért tekinthető lenizálódásnak, lazításnak a *v* [β]-ként való megvalósulása: az ilyen *v*-nek nemcsak a képzéshelye változik meg, hanem meg is szűnik réshang lenni, a levegő gyakorlatilag akadálytalanul távozik a szájüregből.

- *evett* [eβett] vagy [e^βett], *Éva* [éβa]
- *szóval* [szóβā], [szóβ^a], *mivel* [miβel], [miβē], *amivel* [amiβē], *kivel* [kiβel], (*másfél*) *éve* [éβe], *avval* [aβā], *szavad* [szaβad], *szívesen* [sziβessen], *fölvittük* [főβittük], *észrevettél* [észreβetté], *olvasgtani* [oβasgatni]
- (*kétezerötös*) *év* [éβ (.)]
- *jól van* [jó βan], *de viszont* [de βiszont]

b) Redukciós magánhangzócsere

ba) Magánhangzó-centralizáció

Magánhangzó-centralizációról akkor beszélünk, amikor egyes magánhangzók ejtési hangszín tekintetében lényeges változást szenvednek, centrális ejtésűvé, „svá”-vá válhatnak [ə].

Ez a szabály is a spontán, kötetlen beszélt nyelvben érvényesül. A magyar gondozott beszédnél a redukciós magánhangzócsere idegen, szemben az olyan nyelvekkel, mint amilyen az angol vagy a német, ahol hangsúlytalan helyzetben bizonyos magánhangzók rendszeresen redukálódnak.

A magánhangzók redukálódása az említett nyelvekben azt jelenti, hogy egy adott beszédhang semleges magánhangzóként, sváként jelenik meg a nyelvi szabályoknak megfelelően, rendszerint mint egy hangsúlytalan szótag magánhangzó fonémájának realizációja.

A svá tehát minden esetben *valamilyen fonéma redukált változata*. A hollandban pl. mindig rövidebb időtartamban jelentkeznek, mint a rövid magánhangzók.

A német nyelvben a semleges magánhangzók 23,88%-ban, az angolban 22,99%-ban, a franciában pedig 7,6%-ban fordulnak elő.

Ezek az értékek a nyelv hangzó változatának *szabályos* (fonémának megfelelő) svá-realizálásait tükrözik. Nincs adat arról, hogy ugyanezekben a nyelvekben spontán beszéd esetén miként változik meg a többi magánhangzó hangminősége, milyen arányban csapnak át azok is esetleg semleges magánhangzóba.

A magyarban elméletileg minden magánhangzót teljes értékűen képezünk. Ennek ellenére előfordulhat svá ejtése bizonyos hangkörnyezetben, rendszerint két mássalhangzó között, fiziológiai kényszer vagy szóhatárvég akaratlagos jelzése következtében.

A gondozott magyar nyelvben a centralizáció hiányát a magánhangzó-harmónia jelenlétével magyarázzák, mivel a centralizáció mintegy „elfedné” a magánhangzó-harmóniát.

A kísérleti eredmények szerint azonban a spontán, kötetlen beszédben nagy arányban fordulnak elő semleges magánhangzók a magyarban számos egyéb kontextusban, egy elvárt hangminőség ejtése helyett a magyarban is, nemcsak hangsúlytalan, de hangsúlyos helyzetben is.

A magyarban a centralizáció inkább talán alkalmi, egyedi, mintsem konkrét morféma-közeli jellemző módon kötődő jelenség.

- *rántsd le* [rázslə], *azt mondja* [aszənygya]
- *aha* [əhə]
- *vagy* (kötőszó) [və]
- *speciális* [speciáʰs]
- *lényegébe* 'lényegében' [lényegibə], *akarta* [akartə],
- *olyasmibe* 'olyasmiben' olyanmibə (vegyléses tévesztés is, vö. olyanba × olyasmibe)

Előfordulhat első szótagban is, például amikor maga a szó hangsúlytalan, szakaszelőzőként fordul elő hangszakasz előtt, vagy például olyan szavakban, amelyek a hangsúlyszakaszon belül helyezkednek el, de nem hangsúlyos szótagban.

- *hət* <=>hát> de nem mondta?
- *persze hogy a többség szerintem nem azért jelöget be öt embéréket mer annyira jóba van velük hanem csak* <=>csak> *azé mer minné töb ismerős légyen*

A következő példában hangsúlyos szótagban látszik lenni a svá. Lehetséges, hogy csak átírási hibáról van szó, mindenesetre érdemes odafigyelni, jelentkezhet-e esetleg ténylegesen is svá hangsúlyos szótagban, a lezser beszédben.

- és () nem () aztán úgy nézhet ahogyan van a aajtónak az a əzés <=izés> üvegje

bb) Siklóhanggá válás

A felső (és középső) nyelvvállású magánhangzók siklóhanggá válása úgyszintén a magánhangzó-redukció jelenségéhez sorolható. Főntebb már volt róla szó az ultrarövid magánhangzók keletkezéséről szóló fejezetekben (pl. *autó* [autó] > [aʊtó], *kaleidoszkóp* [kaleidoszkóp] > [kaleiɔszkóp], *Európa* [Európa] > [Eʊrópa] stb.).

1.3. Redukciós hangszínváltozás

A redukciónak vannak olyan válfajai is, amelyek nem tekinthetők mássalhangzócsereinek, mivel az érintett hang nemcsak hogy nem változtatja meg fonológiai értékét, hanem még új „hangtípus” sem keletkezik, azaz a fonetikai különbség a célformához képest nagyon csekély.

A mássalhangzók körében ilyen például az *r* fonéma perdítésének redukálása, ami nem más, mint a perdítés zároldása, réssé lazítása.

A magánhangzók körében ilyen a labiális magánhangzók delabializálódása.

A redukciós hangszínváltoztatás halmozottan is jelentkezhet egy szekvencia valamilyen értelemben azonos jellegű összetevőinek során. Ilyenkor **szekvenciaredukcióról** beszélünk.

Szekvenciaredukció történik például abban az esetben, ha egy szekvencia összes zöngés összetevője a redukció ’zöngétlenítés’ változatán megy keresztül, vagy ha egy ejtési szakasz minden zárelemet tartalmazó szegmentuma azonos mértékű zárlassal valósul meg.

A redukciós hangszínváltozással nem foglalkozunk részletesebben. Az átiratban sem szükséges ezeket a változatokat jelölni.

2. Törlés

A törlés az a folyamat, melynek révén valamely szekvenciának *egy vagy több eleme teljesen eltűnik*. Egyfajta *átmenetet* képvisel a redukció és a törlés közt az az eset, amikor az eltűnés után az eltűnt hang *nyoma megmarad* a szekvenciában; ez a részleges törlés.

A törlés jellegzetesen a nem gondozott beszélt nyelvre jellemző jelenség, ezenkívül pedig „kiesés” néven a hangtani botlások közt is számon tartjuk. A „törlés” és a „kiesés” tehát belső természetét tekintve azonos jelenség, a kettő közt csak az a különbség, hogy „törlés”-ről akkor beszélünk, ha az illető hang vagy hangok eltűnése vagy a nyelv egészében, vagy annak egyes változataiban (dialektusaiban, regisztereiben) gyakori, rendszerszerű, míg a „kiesés” terminussal az alkalmi, egyedi, tévesztésnek számító eltűnéseket nevezzük, azokat, amelyeket a beszélők olykor ki is javítanak.

Vannak a törlések, amelyek a gondozott beszédben is előfordulnak, azok egy része, melyek *bizonyos típusú mássalhangzó-törlődások feloldásaképpen* jönnek létre.

2.1. Részleges törlés

A részleges törlés (vagy más terminológiával csak „törlés”) *radikálisabb* változás, mint a redukció; az ilyen törlési szabályok érvényesülésének eredményeképpen az érintett beszédhang tulajdonképpen eltűnik, de ún. **fonetikai nyomokat** hagy maga után.

A részleges törlés eseteit aszerint fogjuk csoportosítani, hogy a törlés milyen jellegű nyomot hagy maga után.

2.1.1. Palatalizálódás

Az *i* kiesése a megelőző mássalhangzó palatalizálódásával járhat. Ez a folyamat vagy ritka, vagy pedig nehéz észrevenni, meghallani, ezért saját példánk nincs is rá, csak egy a szakirodalomból.

- *Imiék* [im'ék]

2.1.2. Nazalizálódás

A nazális mássalhangzó eltűnik, megmarad viszont az előtte álló magánhangzó nazalizált ejtése, ami igazodásképpen jön létre olyankor, amikor a nazális mássalhangzó ténylegesen elhangzik. Ha a magánhangzó rövid, a mássalhangzó eltűnésével meg is nyúlik (pótlónyúlás).

Ezt a nyúlást az egyszerűség kedvéért nem jelöljük. Az átiratokban a nazális mássalhangzó törlését sem jelöljük.

Az n törlése

Az *n* törlése gyakori, a gondozott beszédnél sem idegen jelenség. A törlés gyakoriságában különbség lehet attól függően, hogy milyen mássalhangzó előtt következik be, ezért példáinkat eszerint csoportosítjuk.

A l v e o l á r i s m á s s a l h a n g z ó e l ő t t

- *hasonló* [hasoló], *ajánl* [ajál], *menlevél* [melevél] ■ *honlapon* [holapon]
- *pont kettő* [pɔ kettő]
- *szénre* [szére], *ballonra* [balɔra], *van ruha* [vɔ ruha]
- *kensz* [kɛsz], *kénszag* [kɛszag], *tanszer* [tɔszer], *van szerencsém* [vɔ szerencsém] ■ *magánszféra* [magászféra]

- *konzul* [kɔzʉl]

Posztalveoláris mássalhangzó előtt

- *benső* [bɛső], *ínség* [ɪség], *variáns* [variás], *spiráns* [spirás]
- *bödön zsír* [bödö zʃír], *van zsömle* [və zsömle]

Palatális mássalhangzó előtt

- *bűnjel* [bűjel], *van jég* [və jég]
- De!!* kötött morfémak határán palatalizálódás: *unja* [unnya], *ónja* [ónnya]
- *reményében jövünk össze* [reményébe jövünk össze]

Laringális mássalhangzó előtt

- *szánhat* [száhat]; *színház* [sziház], *tonhal* [tɔhal], *menhely* [mɛhej], *magánhangzó* [magáhangzó]; *van hús* [və hús], *van helyette* [və hejette] ■ *köszönhető* [köszöhető]
- *nyolcvanhat* [nyolevəhat]

Szó végén

Az *n* szóvégi elhagyása (elhallgatás vagy szünet előtt) inkább talán nyelvjárási háttérű beszélőknél jelentkezik nagyobb mértékben.

- *osztán* [osztá], *van* [və], *olyan* [oja], *komolyan* [komoja]

Az ny törlése

Az *ny* törlése jóval ritkébbnek látszik, mint az *n* törlése, viszont maga az *ny* fonéma is jóval ritkébb, mint az *n*, így ezt a benyomásunkat ez a tény is befolyásolhatja. Mindenesetre az *ny* törlése által előállott alakok nyelvjárási vagy lezser hangulatúak, a gondozott beszédben nemigen fordulnak elő.

- *hiányzó* [hiázó], *irányzat* [irázat], *önkormányzati* [öŋkormázati]

2.1.3. Pótlónyúlás

Az *l* és az *r* törlése gyakran okoz pótlónyúlást, azaz az előtte álló rövid magánhangzó megnyúlik. A nem regionális nyelvváltozatokban elsősorban az *a* és az *e* nyúlik meg ily módon. Bár a nyúlás éppenséggel ellentétes jelenségnek látszik a lazítással (feszítésnek), mégis lehet indítéka a könnyebb kiejtésre való törekvés, mivel a magánhangzó, ha hosszú is, nyíláshang, így könnyebb ejtésű, mint a mássalhangzó, melynek eltűnése révén jön létre, mivel a mássalhangzók akadályhangok.

Az l törlése

Az *l* törlése mind a magyar nyelvjárásokban, mind a *koiné* típusú beszélt nyelvben rendkívül gyakori jelenség. A nyelvjárásokban – és hihetőleg a *koiné* típusú beszélt nyelvben is – a törlés mértéke és beszédhelyzeti kötöttsége függ attól is, hogy milyen nyelvállású magánhangzó után következik be a törlés, ezért a példákat eszerint csoportosítjuk.

Felső nyelvállású magánhangzók után

- *kerülhettek* [kerühetteg bele], *körülbelül* [körübelü], *külső* [kűső tagok]

Középső nyelvállású magánhangzók után

- *volt* [vòt], *nyolcvanas* [nyòcvanas évegben]

Alsó nyelvállású magánhangzók után

- *elképzelttem* [ēkébzētem], *eltűnik* [ētünik]
- *első* [ēső], *elsősorban* [ēsősorban]
- *választanak el bennünket* [választanak ē]
- *sokkal nehezebb* [sokkā]

Az r törlése

Az *r* pótlónyúlásos törlésére kevesebb példánk van, mint az *l* törlésére, viszont ezek valószínűleg elfogadhatóbbak a formálisabb beszédben is, mint az *l* törlés egyes esetei. Példáinkban alsó nyelvállású magánhangzó után következik be a pótlónyúlásos törlés.

- *arrafelé* [ārafelé], *balra* [bāra]
- *merre* [mēre], *egyszer* [ecē]

2.2. Teljes törlés

A teljes törlés (vagy más terminológiával „kihagyás”) az érintett fonéma nyomtalan eltűnését, pontosabban realizációjának elmaradását jelenti.

A törléssel a hangsor eredeti szótagszerkezete megváltozik, ami annak a következménye, hogy a teljes törlés nem hagy maga után fonetikai nyomot.

A teljes törlés eseteit aszerint csoportosítjuk, hogy a hangsorból egyetlen beszédhang tűnik-e el vagy több. Egyetlen beszédhang eltűnésekor gyakran használjuk a „kivetés” terminust is. Mivel mind mássalhangzó, mind magánhangzó törlődhet, külön-külön csoportként tartjuk számon a mássalhangzó- és a magánhangzó-kivetés eseteit. Ha a hangsorból egynél több beszédhang tűnik el, csonkulásról beszélünk. A csonkulásnak vannak esetei, amelyek túlmutatnak a törlésen (l. alább).

2.2.1. Mássalhangzó-kivetés

A mássalhangzó-kivetés az a folyamat, melynek során egy mássalhangzó eltűnik a hangsorból. A kivetés esetei közt meg kell különböztetni azokat, amelyek mássalhangzó-torlódásos alakokban következnek be azoktól, amelyekben torlódás nélkül esik ki a mássalhangzó. A torlódásos kiesések rendszerint sokkal elfogadhatóbbak a formálisabb, ill. gondozott beszédben is. Arról, hogy mii számít mássalhangzó-torlódásnak alább lesz szó.

a) Torlódásos kivetés

Mássalhangzó-torlódás esetében sokszor a gondozott beszédben is érvényesül. A mássalhangzó-elhagyás a mássalhangzó-torlódás feloldásának egyik módja. Szó belsejében, két magánhangzó közt akkor beszélünk torlódásról, ha három vagy több mássalhangzó áll egymás mellett. Szó elején vagy szó végén két egymás mellett álló mássalhangzó is torlódást okoz.

Magánhangzóközi torlódás feloldásaképpen

Szóbelseji torlódások vagy idegen tőszavakban vannak jelen, vagy pedig magyar toldalékolt és összetett szavakban, ill. szókapcsolatokban.

A *t* és a *d* különösen hajlamos a törlésre, ezért először ezekre mutatunk be példákat, egyrészt toldalékolt (ragozott és képzett) szavakban, másrészt összetett szavakban, harmadrészt szókapcsolatokban.

Szótagon

- *vurstli* [vursli]
- *röntgen* [rön̄gen], *szoftver* [szofver], *szendvics* [szem̄vics], *Szindbád* [szimbád]

Szótag és toldalék határán

- *kertbe* [kerbe], *rendbe* [renbe] > [rembe], *liftből* [livből], *bolondnak* [bolonnak], *négy pontban* [néty pomban], *projektban akar részt venni* [projegba akar részt venni]
- *legyínget* [legyínget], *jelentkezik* [jelen̄kezik], *ijesztget* [ijejzet], *ébredtet* [ébrejzet]
- *posztoszocialista* [posszoci'alista]

Összetételei tagok határán

- *majdnem* [majnem]
- *mindnyájan* [minnyájan], *testsúly* [tessúly], *keresztvál* [kereszszál], *parasztgazda* [parazdgazda] > [parazgazda], *részt vevő (mekfigyeléseket)* [részvevő], [rē̄szvevő]

Szóhatáron

- *most persze* [mos persze], *részt vesz* [rész vesz], *mást mond* [más mond], *dobd be* [dob be], *mondd meg* [mom meg], *rúgd ki* [rúk ki], *pont kétszer* [pon kéccer] vagy [pö kéccer], *azt se* [asz se] > [as se], *nyomd meg* [nyom meg], *kösd meg* [közs meg], *rántsd le* [rándzs le], *majd hoz* [maj hoz], *mind sír* [min sír], *mind bejöttek* [min bejöttek] > [mim bejöttek], *kend vele be* [kem vele be]
- *azt gondolom* [az gondolom], *azt még nem tudtam* [asz még nem tuttam], *ezt mutatják* [esz mutattják], *most délután* [mozs délután], *olyat mond neki* [olyat mon neki], *majd megmondja* [maj megmonygya]

A népnyelvben olyan kiesések is előfordulnak, amelyek a köznyelvben sokak számára szokatlanok.

- *testvér* [tesvér]

Előfordul, hogy a törléses alak már teljesen lexikalizálódott, a helyesírás is jelöli; mivel a torlódásos formák már egyáltalán nem használatosak, ezek természetesen már nem is lehetnek beszélt nyelvi sajátosságok.

- *kacsingat, rángat*

A kiesést befolyásolja az adott lexéma előfordulási gyakorisága: a gyakoribb lexémákban nagyobb a valószínűsége a törlésnek.

- Pl. nagyobb a valószínűsége, hogy az *ezüstfenyő* [ezüsfenyő] szóban történik meg a törlés, mint a *füstfelhő* [fűsfelhő] szóban, mivel ez utóbbi jóval ritkább a mindennapi nyelvben.

Természetesen nemcsak a *t* és a *d* törlődhetnek, hanem több más mássalhangzó is. Nézzünk most példákat más mássalhangzók kiesésére!

Szótőben

- *plankton* [plan̩ton], *Volkswagen* [folszvágen]
- *lambda* [lamda], *szimptóma* [szimtóma]

Szótő és toldalék határán

- *magunknak* [magun̩nak]
- *ajánlkozik* [ajálkozik] vagy [ajánkozik]
- *kiejthetetlen* [kiejtetetlen], *felejtethetlen* [felejtetetlen], *tarthatatlan* [tartatatlan]

Összetételi tagok határán

- *bankbetét* [ban̩betét]
- *dombvidék* [dom̩vidék], *gombfoci* [gom̩foci], *többszűrság* [tömműrság], *galambduc* [galamduc]
- *tantárgy-pedagógia* [tantárgypedagógia]
- *pénzsóvár* [pénsz-sóvár] > [pénszóvár] > [pénsóvár] (valószínűleg csak látszólag törlés, inkább mássalhangzó-rövidülés)

Szóhatáron

- *várj meg* [vár meg]

- *vagyunk sokan* [vagyuj sokan]

A ritkább, ill. az alkalmibb összetett szavakban kevésbé jellemző a kiesés, különösen a nem nagyon gyors gondozott beszédben. Ezt nyilván az érthetőség biztosítására való törekvés motiválja.

- *aktfestő, tarackfű, maszkmester, szörpfröccs, sztrájtörvény, térdreflex, baracktermés, napalmbomba, filmkocka, liftpénz, konszerntörvény, kombájnszerelő*

A torlódás megtartása mellett szól a homonímia elkerülésére való törekvés is:

- *árnyjáték, szárnytoll* (vagy inkább az *r* esik ki: [ányjáték], [szánytoll])
- *lombtalanít ↔ lomtalanít, drága szent pár ↔ drága szempár*

Nem minden mássalhangzó-torlódásos alakban következhet be törlés.

- *templom* soha nem *[templom], hasonlóképp *kontra, szinkron*
- *lajstrom, extra* (ezekben 4 mássalhangzó áll egymás mellett, mégisincs törlés)

Szóvégi mássalhangzó-torlódás feloldásaképpen

Amint említettük, szó végén már két mássalhangzó is torlódást okoz, szemben a magánhangzóközi helyzettel, ahol csak három vagy több mássalhangzó esetében beszélhetünk torlódásról.

- *azért* [azér]
- *most* [mos]
- *miért* [mi¹ér]

Az ilyen hangkapcsolatokban a törlést az is elősegítheti, hogy az ilyen szavakat sok esetben mássalhangzóval kezdődő szó követi, így valójában hármastorlódás van jelen.

- *pont Pista* [pom Pista] (a kivetés után képzéshely szerinti hasonulás is bekövetkezik)

Szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldásaképpen

Amint tudjuk, első szótagban is két mássalhangzó torlódást jelent. A régi nyelvben, ill. ma a nyelvjárásokban első szótagban is feloldódik a mássalhangzó-torlódás. Ennek egyik módja az egyik mássalhangzó törlése.

- régen: *cérna, szabad*
- nyj. *katula*

Lazításos jelenséggént a mai nyelvből erre kevés példánk van. Ilyen lehet a *frufu* [fufu] szó, bár a kivetés ebben is eléggé lexikalizálódott.

b) Torlódás nélküli kivetés

Mássalhangzó-torlódás nélkül is törlődhet egy mássalhangzó a nem gondozott beszédben. Az elhagyás gyakoribb, ha a két magánhangzó, amely közül a mássalhangzó kiesik, azonos.

A leggyakoribb a *h* elhagyása, utána következnek az *l*, *r* likvidák és a *j*, majd pedig az egyéb mássalhangzók.

A zöngétlen zörejangok nem maradhatnak el, pl. az ilyenekben: *eper*, *patak*, *kicsi*. A szibilánsok általában még akkor sem esnek ki, ha zöngések, pl. *rőzse*, *laza* (de: lásd alább kivételként az *ezek*, *azok* formák törléses változatait).

Alább találunk példákat a hosszú mássalhangzó törlésére is, ám valószínűleg látszólag van csak szó hosszú mássalhangzó törléséről; az ilyen törlés valójában alighanem a már rövidült mássalhangzón megy végbe, pl. *mellett* > *melett* > *meett*, *teljesen* [tejjesen] > *tejesen* > *teesen*.

A szóvégi helyzetben történő törlést külön esetként kell számon tartani, ugyanis szóvégi helyzetben olyan mássalhangzók is törlődhetnek, amik egyébként nem szoktak.

ba) Szóbelseji helyzetben

A h kivetése

A *h* hang ejtése elég nagy erőfeszítést igényel, így számos nyelvből ismerünk történeti példákat is a kiesésére (pl. francia, angol). A magyarban lazításos jelenségeként ismerjük a *h* kivetését, amely nagyon gyakori jelenség. A *h* „halk” mivolta miatt a *h* kivetése nem feltűnő, és így a gondozott beszédben is előfordulhat anélkül, hogy valaki fölfigyelne rá.

Magánhangzóközi helyzetben

- *tehát* [te^hát], [teát], [t^eát], [t^eát]
- *mehet* [meet], *lehetetlen* [leetetlen], *tehén* [teén], *dohos* [doos], *ahhoz* [ahoz] > [aoz]
- *lehet* [leet], *lehetne* [leetne], *lehetetlen* [leetetlen], *lehetőségek* [le^eségek], [leesek], *lehetőségeket* [leetőséeket], *lehetőségekről* [le^etőségekről]
- *dehogynem* [deogynem]
- *fa helyett* [fa ejett] – csak hangsúlytalan helyzetben, nincs pl. *a hír* *[a ’ír], csak [a ’hír] vagy [a ’fír], *azt mondta*, *hogya* [aszonta ogy]

Mássalhangzó után

- *áttekinthető* [áttekinetető], *várható* [várató], *felhoz* [fēhoz] > [fēhoz] > [fēoz]
- *nem hoztam* [nem osztam], *hány hiba* [hány iba], *van helyette* [və hejette] > [və fiejette] > [və ejette] > [vəette]
- *vagyis hogy* [vagyisogy]

Az *l* kivetése

Míg az *l* pótlónyúlásos törlése – amint láttuk – gyakran nyelvjárási eredetű vagy legalábbis a nyelvjárásokban való nagy gyakorisága miatt nyelvjárásias hangulatú jelenség, az *l* nyomtalan kivetése általános beszélt nyelvi sajátság. Ugyanakkor – szemben a *h* kivetésével – az *l* kivetése a nem gondozott, azon belül is különösen a lezser, informális beszédre jellemző.

Magánhangzóközi helyzetben

- *velem* [veem], *elege* [eege]
- *abszolút* [apszoút]
- *politikai* [poitikai], *dologban* [doogban], *előzetes* [eözetes], *határon túli* [határontui], *jelenleg* [jeelleg], *jelenlétével* [jeelétével], *jelentőségű* [je^éntőségű], *megjelentetni* [megjeentetni], *körülbelül* [körübeü], *különböző* [küömbözö], *speciális* [speciá^s], *szétválasztani* [szétvá^aasztani], *tapasztalatokat* [tapaszta^atokat], *területet* [terüetet], *kapcsolatok* [kapcsoatok], *kapcsolatos* [kapcs^oatos], *kapcsolatot* [kapcs^atot], *közeledett (a vonat)* [közeédēt]
- *két évvel ezelőtt* [két évve^ezelött]

Szótagkezdő és szótagzáró helyzetben

Szótagkezdő helyzetben történő kivetésre jóval kevesebb példánk van, mint szótagvégen történő kiesésre. Szótagzáró helyzetben az *l* különösen instabil fonémaként viselkedik.

- *fejlesztési* [fe^lesztési]
- *pálca* [páca], *szólnak* [szónak], *féltem* [fétem], *válság* [válság], *leszállsz* [leszász], *általam* [átalam], *állt* [át]
- *általános* [át^aános], *próbáltuk* [próbátuk]

Azokban az esetekben, amikor a szótag magánhangzója rövid, szó lehet arról is – ha nem is minden esetben –, hogy a pótlónyúlásos alakban másodlagosan lerövidült a magánhangzó. Ez különösen a gyakori lexémákban és gyors beszédben következik be.

- *fel kell jönnöd* [fe ke jönnöd]
- *felsőoktatási* [fesőoktatási], *kívülről* [kíviüröl], *körülbelül* [körübelü], *nyilván* [nyiván],

Az *r* és *a* *j* kivetése

Az *l* és az *r* kivetése is a nem gondozott, különösen a lezser nyelvre jellemző hangtani jelenség, különösen magánhangzóközi helyzetben.

Magánhangzóközi helyzetben

- *öregem* [öegem], *parancsolj* [paancsojj]
- *szeretném* [szeetnēm], *szerintem* [szeintem]

- *olyan* [oan], *ilyen* [i¹en] (itt a [j] valószínűleg hiátustöltő), *milyen* [mi¹en], *valamilyen* [valami¹en], [vaami¹en]
- *be is fejezem* [be is feezem], *kifejezi* [kifeezi], *melyek* [meek]

Szótagzáró helyzetben

- *mélység* [méség], *amelynek* [amenek]
- *persze* [pesze], *társadalomtudományos* [tá^rsomtudományos]

A *j*-kivetés esetei közt olyanok is lehetnek, amikor feltehetőleg nem etimologikus, hanem redukálódásképpen explozívából létrejött *j* vetődik ki a hangsorból.

- (*nagyon* [nagyon] > [najon]) > [naon], (*egyetem* [egyetem] >) [ejetem] > [eetem], (*negyed öt* > [negyed öt] >) [nejed öt] > [need öt]

Nazálisok kivetése

A nazálisok közül leggyakrabban az *n* vetődik ki a hangsorból, az *ny* kivetődése e fonéma ritkább mivolta miatt látszhat ritkábbnak, viszont az *m* kivetése valóban szórványos, sőt botlásszerű.

- *hanem* [haem], *bocsánatot* [bocsáatot]; *köszönöm* [köszööm], [köszö^öm], *kilencvenes* [kilencve^es], *mindenesetre* [mindeesetre], *tizenöt percben* [tizeöt], *történészek* [törté^észeknek], *végtelenül* [vékte^{ei}]
- *ë* <=>én> azóta *ë* <=>én> nem láttom ()
- *menetjegy* [meetjegy]
- *anyanyelvű* [a^anyelvű], *bizonyos* [bizo^os], *tudományos* [tudo^áos]
- *elmondani* [elondani]

Zöngés explozívák kivetése

A *d*, *g*, *gy* zöngés explozívák kivetése is a kevésbé formális, nem gondozott beszédre, különösen a lezser beszédre jellemző. A *g* és a *gy* esetében előfordulhat, hogy valójában nem is zöngés explozíva törlődik a hangsorból, hanem redukciós hangcsere folytán létrejött *γ*, ill. *j*.

- *pedig* [peig], *nem tudom* [nem tuom], [nem t^uom], *tudod* [tood]
- *kisközösségek* [kisközösséek], *lehetőségeket* [leetőséeket]
- *nagyon* [naon], *ugye* [ue]

Egyéb mássalhangzók kivetése

- *ezeket* [eeket] ■ (*én*) *ezen* [een]
- *változások* [vá^tásoknak]

bb) Szóvégi helyzetben

A szóvég elhagyása valószínűleg olyan folyamat, amely különbözik mind a (szóbelseji) törléstől, mind a „halmozott törléstől”, vagyis a csonkulástól. Ezért megkülönböztetésképpen a szóvég ilyen szokatlan törlésekor célszerű lehet **elvágásról** beszélni.

Az elvágás azonban nem korlátozódik egyetlen mássalhangzóra, és nem is csak egyetlen hangra, hanem több beszédhang is elmaradhat a szó végén, ezeket azonban a csonkulás eseteiként tartjuk számon.

A h kivetése

A *h* kivetése szóvégi helyzetben annyira szabályszerű, hogy a magyarban szó végén *h* nem is állhat. Ahol a helyesírás szerint *h* áll szó végén, ott valójában vagy nincs semmi (pl. *cseh* [cse], *pléh* [plé], egyesek ejtésében *juh* [ju], *düh* [dü], *méh* [mé] stb.), vagy pedig veláris vagy palatális zöngétlen spiráns, azaz χ , ill. $\acute{\chi}$ áll helyette (pl. *doh* [do χ], *potroh* [potro χ], sokak ejtésében *juh* [ju χ]; *düh* [dü $\acute{\chi}$], *méh* [mé $\acute{\chi}$]).

Az l kivetése

- *szóval* [szóva], [szova]

Az r és a j kivetése

Az *r* ténylegesen kivetődhet szó végén, a *j* esetében viszont erre nincsenek példáink, talán azért, mert a *j* szóvégi helyzetben redukálódni, szokott, vokalizálódni, pl. *vaj* [vaj̥], *hely* [he̯j̥].

- *akkor* [ako], *mikor* [miko], *hamar* [hama], *már* [má]

A fenti példákban a szóvégi *r* törlése többé-kevésbé lexikalizálódottnak látszik (különösen az utóbbi két példában).

Nazálisok kivetése

Az *n* és az *ny* szóvégi helyzetben is kieshet, de ez inkább nyelvjárási jelenségnek látszik, pl. *va* [va̯], *asszony* [asszɔ̯]. Természetesen mint bármely más hang, ebben is bekövetkezhet szóvégi elvágás.

Egyéb mássalhangzók kivetése

Az alábbi példákban leginkább elvágásról van szó, azaz olyan törlésről, melynek inkább oka a szó ejtésének be nem fejezése, mint a szokásos ejtéskönnyítő törlés. A beszélt nyelvben rendszeresen előfordul, hogy a beszélő a redundánssá váló szóvégeket, sőt egész szavakat is elhagy, ha úgy érzi, hogy a mondanivalója már úgyis érthető, különösen, ha kevésbé lényeges diskurzusrészletről van szó.

- leérettségizne <=leérettségizned> mi¹en tantárgyakból
- én valakivē találkoztam (no) ē <=és> ás vót a csaj de nemtom mi a neve
- há <=hát> van egy tippē(m)

A *há* 'hát' forma nyelvjárási szinten lexikalizálódott

2.2.2. Magánhangzó-kivetés (elízió)

a) Horger-törvény

A magánhangzó-kivetés jellegzetes, külön névvel (sőt több névvel) is illehető esete a **szinkópa** vagy **Horger-törvény** vagy **kétnyíltszótagos tendencia**. Ennek érvényesülése nyomán rövid, hangsúlytalan magánhangzó esik ki olyankor, amikor mindkét irányban nyílt szótag veszi körül („kétfelől nyitott szótag“).

- *milliárd* [miljárd], *helyiség* [hejség]
- *anyuci* [anyci], *öcsike* [öcske], *egyetem* [egytem], *semmilyen* [semjen], *tízezer* [tízzer], *százezer* [százzer]
- *gyerekek* [gyerkek]

Könnyebben megtörténik a kiesés, ha a két magánhangzó azonos.

- *add ide* [addide] > [adide] > [adde]
- *add oda* [addoda] > [adoda] > [adda]

Néhány esetben lexikalizálódottnak tekinthető a kiesés még akkor is, ha az akadémiai helyesírás nem jelöli. Erre utal, hogy az informális írott nyelvben (pl. fórumok, csetek nyelvében) írásban is használatos a törléses forma.

- (*azt hiszem* >) *asziszem* > *asszem*

Még könnyebb a szabály érvényesülése, ha az elhagyandó magánhangzó felső nyelvállású:

- *ne sziszegj* [nesszegj], *ne susogj* [nessogj].

Mérsékeltén gyors beszédben bizonyos fokú palatalitás/labialitás visszamaradhat az [ss]-ben: ilyenkor tehát nem egyszerű elhagyásról van szó, hanem a főntebb említett, részleges törlésről.

A kétnyíltszótagos tendencia igen fontos szerepet játszott a magyar nyelvtörténetben, számos szavunk hangalakját befolyásolta, sőt tőtípusok kialakulásában is szerepet játszott. Mind idegen eredetű, mind belső keletkezésű szavakban nyomon követhető.

- tőszavakban, összetett szavakban: *szuluga* > *szulga* (> *szolga*), *uruszág* > *urszág* (> *ország*), *szököse* > *szökse* (> *szökcse* > *szöcske*), szl. *malina* > *málna*, szl. *rešeto* > m. *rosta*, szl. *palica* > *pálca*, szl. *medenica* > *medence*; *halovány* > *halvány*, *életében* > *éltében*, *gyerekőc* > *gyerkőc*, *vakosi* > *vaksi*, *azután* > *aztán*
- olykor zárt szótag után is: *Estevan* > *István*, *töltösér* > *tölcsér*, *Lindava* > *Lendva* stb.
- toldalékok előtt: *várotok* > *vártok*, *virradatig* > *virradtig*, *bokorok* > *bokrok*, *kapcsol* > *kapcsol*, *kegyelemet* > *kegyelmet*, *ebédelő* > *ebédlő*.

b) Egyszerű magánhangzó-kivetés

Egyszerű magánhangzó-kivetésnek az egyéb hangtani helyzetekben bekövetkező kivetést nevezzük, amely több eltérő esetből áll, ezeket azonban itt most nem célszerű számunkra tovább részletezni, azért soroltuk őket ebbe az átfogó kategóriába.

- *tudnillik* (félíg megkövesedett, gondozott beszédben is használatos), *kiiktatni* [kiktatni], *kétségbeesés* [kéccségbesés]
- *mért* (kissé népies)
- *ráadás* (informális)
- *kollegális*, *szocializmus*, *meteorológia*, *vákum* („műveletlen“ ejtés), *beindul* [bendul]
- *kiejthetetlen* [kejtetetlen]
- *augusztus* [agusztus]

Előfordul, hogy egy magánhangzó annak ellenére kiesik, hogy ezzel szóbelseji mássalhangzó-torlódást hoz létre. Érdekes, hogy az így egymás mellé kerülő mássalhangzók között nem jön létre a szokásos alkalmazkodás (ezt virgulával jelöljük).

- *megváltozott* [megvát|zott], *mindezeknek a függvényében* [mindzeknek a függvényében], *természetesen* [természetsen], *hát ez* [hátz]

Az egyszerű kivetés egyes esetei is szabályszerűen jelentkeztek a magyar nyelvtörténetben. Történetileg nem mindig van szó kivetésről, de ez a kérdés most nem tartozik témánkhoz.

- a *-halma*, *-háza*, *-falva*, *-telke*, *-földe* utótagú helynevek *-i*-képzős alakjából kiesik az *-a* *-e* rag, pl. *pálfalvi*, *jánoshalmi*, *illésházi*, *vígtelki*, *orosházi* (de újabban *orosházai* is)
- ugyanígy alakulnak az *-i* mn-képzős alakok az *-i* végű helynevekből, pl. *almádi állomás*, *helsinkai egyetem*, *pompei falfestmény*, *piski híd*, *rezi vár*, *gyulavári megálló*
- egyéb: *gazdasszony*, *gazduram*, *vicispán*, *lány*, *tudj' Isten*, *hál' Istennek*

A kiesés gyakoribb, ha a két magánhangzó azonos:

- *gazdasszony*

2.2.3. Csonkulás

A csonkulás nem más, mint *egynél több beszédhang nyomtalan elhagyása*. A jelenség a nem gondozott beszédre jellemző elsősorban. Több válfaját fogjuk megkülönböztetni, ezek egy része már *túlmutat a törlésen*, más jelenségek is jelentkeznek bennük, de itt látszik célszerűnek tárgyalni őket.

A csonkulást alapvetően két tényező váltja ki, vagy inkább segíti elő: a szavak előfordulási gyakorisága és a beszédsebesség. Minél gyakoribb és/vagy minél gyorsabban hangzik el egy szó, annál inkább hajlamos a szóalakja a csonkulásra. Különösen így van ez a deszemantizálódott elemeknél, az ún. beszéd-töltelékeknél.

a) Egyszerejtés (haplológia)

A csonkulás egyik jellegzetes, tisztán törléses esete az egyszerejtés (haplológia). Akkor beszélünk egyszerejtésről, ha egy szóban *két azonos vagy hasonló, egymást követő szótag közül az egyik kiesik*.

„Hasonlónak” azokat a szótagokat tekinthetjük, amelyeknek legalább a magánhangzója azonos (legföljebb időtartamban térnek el egymástól), különösen, ha azonos is a szerkezetük (pl. mind a kettő nyílt, mind a kettő hosszú).

A mai magyar nyelvben a haplológia a nem gondozott beszédre jellemző jelenség. Megjelenésének kedvez a gyorsabb beszédtempó. Az egyszerejtést mint lazításos jelenséget nem mindig lehet könnyen megkülönböztetni az inkább botlásként jelentkező egyszerejtéstől.

Teljesen azonos szótag kiesése

- *vállat* ‘vállalat’
- *népszámlálási* [népszámlási], *pályáját* [páját]

Azonos szerkezetű és azonos magánhangzót tartalmazó szótag kiesése

- *betlehemes* [betlemes], *eredetileg* [eretileg], *lehetőségeket* [letőségeket], *megfelelő* [mekfeő]
- *elnézést* [elnést]

Egyéb

- *követhetetlen* [követtetlen]
- *társaságok* [társágok]
- *egyáltalán* [eggyátán], *időkeretben* [időkedben]
- *antropológia* [antropógi¹a]
- *kutatásantropológiai* [kutás(antropológiai)], *kutatásantropológiát* [kutás(antropológiát)]

Az egyszerejtést is ismerjük a magyar nyelvtörténetből, több szavunk hangalakja változott meg e fonológiai folyamat nyelvi változássá válása révén.

- Szárazaszó > Szárszó, ajajtatós > ájtatos, büntetetlen > büntetlen, okvetetlen > okvetlen; számkivé vet > számkivet, elégedendő > elegendő, győzedelem > győzelem, növény > növény

Idegen nyelvekből átvett szavak esetében előfordul, hogy a haplológias változás még az átadó nyelvben megy végbe, csak mivel a beszélők az adott szót alkotó morféákat magyarul is értik, az egyszerejtés ténye nem homályosul el, eleven marad.

- tragikokomikus > tragikomikus, mineralológia > mineralógia, morfofonológia > morfonológia, pacificista > pacifista

b) Zsugorodás

Amennyiben a törléssel új, az eredeti szóban nem szereplő hangok megjelenése is jár, **zsugorodásról** vagy **szekvenciazsugorodásról** beszélünk. Az új hangok megjelenése túlmutat a törlésen, voltaképpen a törlés a redukcióval kombinálódik ebben az esetben, az új hangok ugyanis rendszerint könnyebb ejtésűek.

- szóval [szóval] > [szoval] > [szoβal] > [szoal] > [szoa] > [szo] > [szə]
- köszönöm [köszönöm] > [köszööm] > [köszöm] > [köszəm] > [kösz]

Svá helyettesítheti magánhangzók és zengőhangok szekvenciáit is.

- egyszerűen nem tudok [eccerən]
- szocializmus [szocəzmus]
- Kossuth Lajos utca [kostəsucca]
- kapcsolatban [kapcs³an]

c) Fúzió (egybeolvadás)

Fúzióról akkor beszélünk, ha egy szó **egybeolvad egy másikkal**, azaz a beszélő önálló szóképzleti egységként kezeli. Fúzió természetesen csonkulás nélkül is bekövetkezhet, de ezt nem szoktuk lazításos jelenségnek tekinteni, hiszen a magyar beszédben köztudomásúan minden szó kap hangsúlyt, csak a hangsúlyszakasz kezdő szava (kivéve, ha ún. szakaszelőző áll a hangsúlyszakasz élén), ezért ilyen értelemben az egy hangsúlyszakaszba tartozó több szó voltaképpen automatikusan „fuzionál”.

Példáink közt viszont olyanok is szerepelnek, amelyekben csak egyetlen hang esik ki, és így nem tekinthető az adott szó csonkult alaknak, ám ezeket az eseteket nem volna célszerű elszakítani a tényleges csonkulásos fúzió eseteitől.³

- szóval azt [szo ‘vaszt]
- azt hiszem [asziszem] és [asszem]
- azt hiszem [asziszem], [asszem], azt hiszem, hogy [asszemhogy], azt hiszik [asziszik]
- azt mondja, hogy [asszonygya] (a hosszú ssz emfátikus lehet!)

³ A fúzió külön, a redukcióval és a törléssel egyenrangú kategóriaként volna a legelvszerűbben elhelyezhető a rendszerben, ám didaktikai szempontból az itt alkalmazott megoldás látszik célszerűbbnek.

- *óra alatt* [óralatt]
- *annak ellenére* [annakere]
- *azt gondolom* [azgondom]
- *azt mondta* [aszonta]
- *no hisz akkor* [noisza]
- *de hisz* [deisz]

Vannak alkalmibb, egyedibb fúziók is, melyeknek a megértéséhez sokszor kontextusra van szükség.

- emá <= ez már> eleve nem jò az jò különbsé(g) (.) nem jo
- dət <=de hát> szőrintem hogy ha most így így találkozná...
- nəs̄z <=no hisz> igēn () (d) gondolj bele...
- memos <=mert most> mék szabadságon vajok
- T: nēs̄ <=no és> a unokatesódot nem vőtted +/.
- A: /-nem vőttem észre-/
- T: /-nem vőtted észre-/

Előfordulhat, hogy még kontextus ismeretében sem lehet biztosan kikövetkeztetni a célformát a tényforma alapján:

- Dani? Asz <=hát hisz?> a Danit láttod?

Bár a *nem* tagadószó eleve egy hangsúlyszakaszba került az azt követő igével, és így az ige máskor sem kap külön hangsúlyt, a nagy gyakoriságra és az informális írásgyakorlatra való tekintettel fúzióknak tekinthetjük olykor a *nem* és néhány gyakori igealak kapcsolatát is.

- *nem tudom* [nemtom]

Fúzió és radikális csonkulás egész különleges alakulatokat képes létrehozni, amelyek azonban kontextusból jól megfejthetők:

- hogy alég <=alig> hívtam (.) mitta <=mit tudom én> mindig olyan rosszkor hívtam biztos amikor [kőhint] má nem vótak perceim és pont úgy gyűtt ki /-vagy valami-/

A radikális csonkuláson kívül a fúzió magánhangzó-redukcióval kombinálódva is szokatlan alakulatokat hozhat létre.

- nəs̄z igēn de +/. <=no hisz igen, de>

A fúzióra is vannak természetesen nyelvtörténeti példáink, hiszen voltaképpen minden összetett szó fúzióval keletkezett. Témánkhoz persze azok az esetek illenek, amikor az összetételben csonkulás is bekövetkezett (legalábbis a mai formával összehasonlítva), pl. *némber* (*nő* + *ember*), valamint egy sajátos szóalkotási mód, az összerántás esetei, pl. *könnyelmű* (*könnyű* + *elmű* 'könnyű elméjű, felelőtlen'), csak hogy ez utóbbiban a fúzió nem spontán folyamat, hanem tudatos szóalkotás következménye.

d) Egyszerű csonkulás

Egyszerű csonkulás átfogó kategória, amelybe az olyan csonkulásokat soroljuk, amelyek nem tartoznak bele a fentebb említett kategóriák valamelyikébe. Részben az ide tartozó anyag nyelvi természetére való tekintettel, részben az áttekinthetőség kedvéért külön-külön tárgyaljuk a beszéd-töltelékben, az egyéb gyakori lexémákban bekövetkező csonkulást. Természetesen más, kevésbé gyakori lexémákban is bekövetkezhet csonkulás, itt azonban már nem mindig különböztethető meg a lazítás a nyelvbottlástól. Különösen így van ez a gyors beszédben.

Beszéd-töltelékek

Ebbe a csoportba az olyan szavakat soroltuk, amelyek beszéd-töltékként is használhatók (bár nem biztos, hogy az adott élőnyelvi példában épp beszéd-töltékként szerepelt az illető lexéma). Előfordul, hogy ezek a szavak olyankor is csonkulásos formában valósulnak meg, amikor nem kifejezetten beszéd-töltelék, de ez kevésbé jellemző megoldás.

Szótagnál kisebb csonkulás

- *szóval* [oa]

Egy szótagnyi csonkulás

- *szóval* [szóval] > [szoval] > [szoβal] > [szoal] > [soa] > [szo]
- *tehát* [tát], [tát], [tá^t], [tet], [tət]
- *tudod* [tod]
- *természetesen* [természese]

Több szótagnyi csonkulás

- *tulajdonképpen* [tulajdonképen] vagy [tulajdonképpen] > [tuajdonképen] vagy [tuajdonképen] > [tuadonképen] vagy [tuadonképpen] > [t^{ua}onképen] > [t^{ua}onképpen] > [tonképen] vagy [tonképpen]
- *gyakorlatilag* [gyakoatilag], [gyako^atilag], [gyak^{oa}ilag], [gyakilag]

Egyéb nagyon gyakori lexémák

Más gyakori lexémák is jellemző módon fordulnak elő csonkult alakban. Ezek egy része bizonyos kontextusban beszéd-töltelék is lehet, ám ezek nagyon gyakran eredeti jelentésükben használhatók, ezért ide soroltuk őket.

Szótagnál kisebb csonkulás

- *körülbelül* [körübeü]
- *mert* [me]
- *nézd* [né]

Egy szótagnyi csonkulás

- *pedig* [peig] > [peg]

- *például* [példál]
- *különböző* [kömböző]
- *körülbelül* [kör^ubel], [körübe]
- *valószínűleg* [valoszi^leg]
- *legalábbis* [lega^{ai}s]
- *nem tudott eljönni* [nem tott eljönni]
- *köszönöm* [köszöm]
- *mindenesetre* [mindesetre]
- *abszolút* [apszolút] > [apszolut] > [apszout] > [apszut]
- *bizonyos* [bizon]
- *ezerkilencszáz...* [ezerkencáz...]
- *határon túli* [hatántúli]
- *általános* [átános]; *általánosabb* [átaásabb]
- *lehetőségek* [le^eségek]
- *fogod* [fod]

Több szótagnyi csonkulás

- *mindenesetre* [mindestre]
- *például* [pël]
- *általános* [átos]
- *lehetőségek* [leesek]

Egyéb lexémák

Az egyéb lexémák egy része valószínűleg inkább az előző csoportba tartozik, mert a nyelvben általában véve nem látszanak olyan gyakorinak, ám egyes regiszterekben azok. Ezenkívül a gyakoriság diskurzusfüggő is lehet. Elképzelhető, hogy egy diskurzusban gyakori elemek is hajlamosak csonkultan megjelenni, még akkor is, ha amúgy a nyelv egyik regiszterében sem mondhatók különösebben gyakorinak.

Ezenkívül a nagyobb beszédsebesség is elősegítheti a kevésbé gyakori szavakban a csonkulást.

Szótagnál kisebb csonkulás

- *kísérletek* [kiséetek]
- *összehasonlító* [öszehasoito], *összehasonlítható* [öszehasoitható]
- *tudományos* [tudo^{áo}s], *végtelenül* [vékte^{ei}]

Egy szótagnyi csonkulás

- *összehasonlítás* [öszehasítás]
- *nyelvterületen* [nyefte^eten], *szakterületet* [szakte^etet]
- *társadalomtörténeti* [társ^aomtörténeti], *természettudományos* [terszettudományos]
- *szocialista birodalom* [szocista]
- *nemzetiségi* [nemzeségi]
- *szociológiai* [szociogi^ai]
- *megvalósítanánk* [megvasítanánk]
- *szabadság* [szabadság] > [szaβaccság] > [szaaccság] > [szaccság]
- *finansziális* [financiás]

- *országokból* [országol]

Több szótagnyi csonkulás

- *társadalomtudomány* [társadalomtudomány] > [társadaomt^uomány] > [társaoimt^uomány] > [társomtomány] > [társomtomány]
- *társadalomtudományi* [társomtudományi], *társadalomtudományos* [társomtudományos]
- *szakszervezeti* [szakszervezeti] > [szakszeezeti] > [szakszeti] ■ *civiliszervezeti* [civiliszeezeti]
- *gazdaságtörténeti* [gazdasáktörteti], *irodalomtörténeti* [irodalomtörteti]
- *köztestületi tagság* [kösztestⁱ takság]
- *együtműködésen alapul* [együtmüsen alapul]
- *szociológiai* [szocogiⁱaⁱ]

Gyors beszédben egyes beszélők egészen szokatlan csonkulásokat is produkálnak. Ezek jelentése kontextus nélkül nemigen fejthető meg. Ilyenkor már végképp nem számít, hogy az adott lexéma mennyire gyakori.

- edésen gy <=rendésen úgy> éréztem
- vājā mos <=vājājā most> (.) (ugy) +/-

Lexikalizálódott csonkulás

Előfordul, hogy a csonkult hangalak már lexikalizálódott, mégpedig úgy, hogy a csonkult formák írhatók is. Ez azt jelenti, hogy itt a csonkulás már történeti jelenség, a mai nyelvben nem következik be, hanem beszélő az illető lexémának valamely variánsát választja ki a lexikonból. Ezek már nem kifejezetten beszélt nyelvi jelenségek, ugyanakkor az ide tartozó lexémák egy részének megmaradt a hosszabb változata is, ilyenkor pedig a rövidebb változatoknak legalábbis egy része elsősorban a beszélt nyelvben használatos, az írott nyelvben is beszélnyelvies hangulatúak, informális stílusértékűek.

- *mondotta* > *mondta* [monta]
- (*úgy*) *találom* > *talám* > *talán* > *tán*
- *kellene* [këllene] > [këlene] > [këene] > [kéne] *kéne*
- *hiszen* > *hisz* (de nem gondozott és nem lexikalizálódott *sz* is)

3. Sorozatok

Ahogy láttuk az egyes lazítási típusok *sorozatba rendezhetők*, amennyiben ezek ugyanazon a szekvencián érvényesülnek.

- *végig* [véig] > [véiig] – redukálódás (spirantizálódás) > [véiig] – a spiráns vokalizálódása, félhangzóvá válása > [véig] – a félhangzó elhagyása > [vég] – csonkulás > [vëg] – redukálódás (mássalhangzó-rövidülés)

4. Lazítás és nyelvi változás

Amint néhány helyen utaltunk is rá, a lazításos jelenségek nem a felgyorsult modern kornak a termékei, hanem évezredekkel ezelőtt is megvoltak. Nem csoda hát, hogy feltűnő hasonlóság fedezhető föl a mai lazításos jelenségek és az alapnyelvre, az ősmagyar nyelvre kikövetkeztetett, valamint az ómagyar kor óta nyelvemlékekben is dokumentált hangváltozások egy része közt.

Ezek a folyamatok tehát, amelyeket nyelvújítókunk mint henye, pongyola ejtismódot megbélyegeznek, évezredek óta érvényesülnek nyelvünkben és más nyelvekben is.

Nézzünk meg példaként néhányat!

Időtartam-redukció

Az egyik ilyen jelenség az alapnyelvi **pp*, **tt*, **kk* hosszú zöngétlen explozívák rövidülése magánhangzóközi helyzetben, ami a redukció egyik fajtája. A zöngétlen explozívákön kívül valószínűleg az **mm* is rövidült.

- *-pp-* > *-p-*, pl. fgr. **säppä* > *ep* (mai *epe*)
- *-tt-* > *-t-*, pl. fgr. **kutte* > *hat szn*
- *-kk-* > *-k-*, pl. fgr. **lökkä-* > *lök*
- *-mm-* > *-m-*, pl. **šilmä* szóban: **-lm-* > **mm* > m. *m*, vö. m. *szem*, finn *silmä*

Redukciós hangcsere

Egy másik „lazításos” jelenség az uráli kori plozívák spirantizálódása. Az egyszerű (rövid) hangzóközi zöngétlen **-p-*, **-t-*, **-k-* explozívák homorgán *zöngés spiránsokká* alakultak.

A változás valószínűleg úgy folyt le, hogy előbb a zöngétlen hangzóközi explozívák *zöngésültek*, tehát **-p-* > **-b-*, **-t-* > **-d-*, **-k-* > **-g-* változás ment végbe.

- *-p-* > *-b-* > *-β-*, pl. fgr. **rëpecs* > **rëbecs* > *raβasz* > *ravas*
- *-t-* > *-d-* > *-z-*, pl. fgr. **kota* > *χoda* > *ház*
- *-k-* > *-g-* > *-γ-*, pl. ur. **jokë* > **jogë* > *joγë* > *joγi* > *joγ* > *jou* > *jó* 'folyó'

Vagyis találunk itt mássalhangzó-redukciót (zöngésedést, spirantizálódást), majd a mássalhangzó vokalizálódását, az így létrejövő félhangzó elhagyását – mivel egy addig nem létező *ó* fonéma jött így létre, tulajdonképpen zsugorodásról beszélhetünk.

Mássalhangzó-törlés

A fgr. szókezdő **š-*ből és **s-*ből az ugor korban interdentális zöngétlen spiráns, azaz *θ* keletkezett. Ez a hang az ősmagyar kor folyamán eltűnt.

- fgr. **šerz* > ugr. **θere* > *er* 'ér, patak'; l. még *egér*, *irt*

- fgr. **säppä* > ugr. **θäppä* > *epé*; l. még *ég fn*, *ősz*

A bilabiális zöngés spiráns, a *β* az ősmagyarban általában megmaradt, de szókezdő helyzetben néhány szóban eltűnt, labialitását viszont „átadta” a következő *mgh*-nak (részleges törlés).

- ur. **βete* > ősm. **βize* > *víz*; ősm. **neβe* > *név*
- fgr. **βitte* > ősm. **βite* > *üte* > *öt*; l. még *öl*

Magánhangzó-redukció és törlés

Az ősmagyar kor elején a tövégi magánhangzók *alsó vagy középső nyelvvállásúak* voltak.

- ur. **kala* (> *hal*), ur. **elä* (> *él* ige), fgr. **βire* (> *vér*)

Az ősmagyar kor folyamán valamennyi tövégi magánhangzó *felső nyelvvállásúvá záródott*, azaz a hangsúlytalan szóvégi magánhangzó a legkevésbé hangzós, felső nyelvvállású *i, u, ü*-vé lett. Ez magánhangzó-redukciónak tekinthető.

- *ä* > *i*,
- *ā* > *o* > *u*
- *e* > *ë* > *i*

Ezek a felső nyelvvállású magánhangzók azután a szó végéről eltűntek.

- tör. **ayači*: *áyácsi* > *ääcsi* > *ácsi* > *ács*
- An.: *zerelmu* [szerelmü] ’szerelem’: *szerelmü* > *szerelm* > *szerelēm*
- TA.: *turku* [türkü] ’török’: *türkü* > *türk* > *türük* > *török*
- TA.: *harmu* ’három’: *χärmu* > *χärm* > *χárum* > *hárum* > *három*
- TA.: *hodu*: *χodu* > *hodu* > *hod* > *had*
- TA.: *utu* > *út*
- TA.: *nogu* [nadzsú] ’nagy’: *nadžsu* > *nadžs*

Kétnyíltszótagos tendencia

Ha egy szóban két vagy három nyílt (szótagoláskor magánhangzóra végződő) szótag követi egymást, a magánhangzó a második vagy a harmadik szótagból kieshet. E tendencia a magyar nyelvtörténet egész folyamán – gyors vagy nem gondozott beszédben mindmáig – működik.

Az *-ít* képző ősmagyar előzménye **•γ•t•** lehetett. Ekkor léphetett működésbe a kétnyíltszótagos tendencia, s az így keletkezett **•γt•** kapcsolatban a *t* részleges hasonulással egyrészt zöngétleníti, másrészt saját képzési helyéhez közelíti a *γ*-t: *-γt-* > *-χt-* lett. Így *t* előtti helyzetben allofónként feltűnt a *χ*.

- vö. GyS. *tonohtuananac* [tanoχtβányának]; R. *tanoχt* > *tanojt* > *tanít*

E tendenciának köszönhető az is, hogy az *m* már az ősmagyarban *g* és *k* elé kerülhetett, s ebben a helyzetben, nem önálló fonémaként, hanem csak allofónként megjelenik az [ŋ]. Az [ŋg] hangkapcsolat a vándorlások korában átvett tör. *tengely* és *tenger* szavakban is megtalálható.

- **emsgm* > **emgem* > *eŋgem*
- **mimšköt* > **mimket* > *miŋket*